

Tarih ve Toplum

Yeni Yaklaşımlar

GÜZ 2012 · SAYI 15 (255)

ALTI AYDA BİR YAYINLANIR • YEREL SÜRELİ YAYIN • ISSN 1019-4681
HAKEMLİ DERGİ

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş. ADINA SAHİBİ *Tuğrul Paşaoğlu*
SORUMLU-YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ *Bahar Siber Zamur*

YAYIN KURULU *Mehmet Ö. Alkan · Suavi Aydın · Ahmet Demirel · Ahmet Insel ·
Cengiz Kırılı · Cemil Koçak · Christoph K. Neumann · Oktay Özel ·
S. Akşin Somel · Kaya Şahin · Işık Tamdoğan · Fikret Yılmaz*
YAYIN SEKRETERYASI *Bahar Siber Zamur · Kerem Ünüvar*

KAPAK TASARIMI *Cem Zamur*

KAPAK UYGULAMA *Suat Aysu*

UYGULAMA *Nurgül Şimşek*

OFSET HAZIRLIK *İletişim Yayınları*

BASKI VE CİLT *Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064*

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

Dergiye abone olmak için aşağıda belirtilen abonelik bedelini İletişim Yayınları'nın ilgili banka veya PTT posta çeki hesabına yatırmanız ve dekontu (veya fotokopisini) şu adrese göndermeniz yeterlidir:

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han, No: 7/2

Cağaloğlu, Eminönü 34122 İstanbul

Tel. 0212 516 22 60 Faks 0212 516 12 58

e-mail: tarihtoplum@iletisim.com.tr

Adınızı, adresinizi, posta kodunuzu ve aboneliğinizin hangi sayıdan başlamasını istediğinizi lütfen belirtiniz.

Abonelik Bedelleri

Yurtiçi: 25,00 TL

Avrupa-Ortadoğu: 25 Euro

Amerika-Avustralya: 30 Dolar

Hesap Numaraları:

İş Bankası Cağaloğlu Şubesi (Şube Kodu: 1095)

TL Hesap No : TR81 0006 4000 0011 0950 3692 43

Dolar Hesap No : TR13 0006 4000 0021 0953 1769 63

Euro Hesap No : TR33 0006 4000 0021 0950 0314 75

Posta Çeki Hesap No : 255 661

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İçindekiler

- 7-34 Maliyenin maliyeti:
Tırhala'da muhasıllık düzeni, (1840-1842)
UĞUR BAHADIR BAYRAKTAR
- 35-64 Tanzimat dönemi
Türkçe çocuk gazetelerinde ahlak,
ilim ve milliyetçilik (1869-1976)
ERAY YILMAZ
- 65-84 "Uygunuz makulesinden kadınlar":
Son dönem Osmanlı İstanbulu'nda
yoksul ve yalnız kadınların kontrolü
ve fuhuş (1900-1914)
MÜGE TELCİ ÖZBEK
- 85-126 İkinci Dünya Savaşı yıllarında
devlet ve köylüler:
Hububat alımları, Toprak Mahsulleri
Vergisi ve köylü direnişii
MURAT METİNSOY

127-146 ek Cumhuriyeti, Macaristan,
Polonya ve Slovakya'dan lise tarih
ders kitapları aracılığıyla
Doğu-Orta Avrupa'da Osmanlı dönemi
GABRIEL PIRICKY

TARTIŐMA / ELEŞTİRİ

147-166 Katil olan sıradan Almanlar mı,
yoksa sıradan insanlar mı?:
Yahudi soykırımı [Holokost]
failleri üzerine görüşler
ÜMİT KURT

167-170 zetler

171-174 Abstracts

İkinci Dünya Savaşı yıllarında devlet ve köylüler: Hububat alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve köylü direnişi

MURAT METİNSOY*

Toprak Ofisine, 943**

Mümessil oturmuş mayıl mayıl bakıyo
Mal müdürü evrakları okuyo
Kaymakam da üç misli büküyo
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

Sekiz kişi bir komisyon oturdu
Tarlalar bütün harman getirdi
Kaymakam da on beş dana yetirdi
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

Bir çift koşu bir ton ekin verir mi?
Kaymakam köylüye saman vurur mu?
İreysi Cumhur devridir kanun razı olur mu?
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

(*) Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü.

(**) Bu taşlamalı halk şiiri Mediha Oyan tarafından bir Anadolu köyünden derlendikten sonra Pertev Naili Boratav'a bir mektupla iletilmiş. Mektup, Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi'ndeki Pertev Naili Boratav Arşivi'nde bulunuyor. Şiirin altına şu not düşülmüş: "Satılmış Töremiş kurulan komisyona mümes-sil seçilmiş. Kaymakam fazla kararlar verirken, Satılmış, benim de söz hakkım olmasa buraya göndermezler diyerek, kaymakamın hükümlerinin yanlış olduğunu söylemiş. Kaymakam da 'sen sus' diyerek ona bir tokat vurmuş. Satılmış bundan müteessir olarak bunu yazmış." Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi, Pertev Naili Boratav Arşivi (11-16 / K. 17 / D. 15).

Vatamı kurtaran kahraman ordu
Çiftçiler hastadır büyüktür derdi
Yüzde on emrini vekalet verdi
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

Satılmış Töremiş deli olacak
Bilmiyom bu buhran çok mu sürecek
Toprak Ofisi belki kaim kalacak
Aman efendim bu karar çoktur
Orduya veriyok zararı yoktur

Satılmış Töremiş

1943 yılında bir Anadolu köylüsü Toprak Mahsulü Vergisi'ne (TMV) itirazını bu taşlamalı şiirle ifade ediyordu. Kuşkusuz, bu halk şiiri sadece bireysel bir hoşnutsuzluğu değil, köylülerce paylaşılan ortak bir tepkiyi ifade ediyordu. Zira, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sorunlardan ve devletin izlediği ekonomi politikalarından en çok etkilenen kesim nüfusun yaklaşık yüzde seksenini oluşturan köylüler oldu. Savaş bilhassa yerel pazara yönelik ya da kendi ihtiyacını karşılamak üzere yetimlik düzeyde üretim yapan köylüleri ve topraksız yoksul köylüleri sarstı. Büyük toprak sahipleri ise savaşın yarattığı koşulları kâra tahvil edebildiler.

Askerî seferberlikle tarımsal işgücünün önemli bir bölümünün üretimden çekilmesi, iç ticaret hadlerinin, 1942 ve 1943 yılı dışında, dönem boyunca tarım ürünlerinin aleyhinde olması köylülerin yaşam şartlarını daha da ağırlaştırdı. Özellikle bir milyon kişilik bir ordunun ve büyük kentlerin iâşesi için hububatın piyasa fiyatları altında zorla alınması politikası ve Toprak Mahsulü Vergisi adı altında aşar vergisini anımsatan olağanüstü aynı vergi, küçük üreticileri ve yoksul köylüleri büyük bir sıkıntıyla karşı karşıya bıraktı.

Gerek resmî ve milliyetçi Cumhuriyet tarih yazımı gerekse eleştirel tarih literatürü, nüfusun yaklaşık yüzde seksenlik bir kesimini oluşturan köylülerin acı deneyimlerini, daha uzun dönemli ekonomik gelişme ve modernleşme sürecinin, yaşanması zorunlu addedilen bir aşaması olarak gördü.¹ Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme süreci, devlet politikaları, köylülüğün çözülmesi, kentleşme, sermaye kesiminin ve mülkiyet hakları-

1 Bazı Marksist tarihçiler, tarımsal vergilerin uzun dönemli sanayileşme adına çok önemli olduğunu iddia ettiler. Hatta 1925'te Aşar'ın kaldırılmasının sanayileşme adına olumsuz olduğunu belirttiler. Bkz. İzzettin Önder, "Aşar'ın Kaldırılması ve Tarım Kesimine Uygulanan Vergiler", *75 Yılda Köylülerden Şehirlere* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), s. 73-74.

nın gelişimi gibi parametreler üzerinden değerlendirildiği için, devletin plan ve projeleri, büyük mülk sahibi kesimlerin devletle olan gerilimleri, örneğin Varlık Vergisi ve Çiftçi Topraklandırma Kanunu yoğun bir ilgi odağı oldu.²

Buna karşın, köylülerin içinde bulunduğu yaşam koşulları ve bu koşullara karşı verdikleri mücadeleler Cumhuriyet tarihinin hem milliyetçi hem de eleştirel anlatılarının dışında kaldı.³ Spesifik olarak, Cumhuriyet'in en zor yılları olan İkinci Dünya Savaşı döneminde, devletin hububat alımları politikasının ve TMV'nin köylülere etkisi ve köylülerin söz konusu uygulamalara karşı mücadeleleri ayrıntılı olarak irdelenmedi.

Türkiye tarihçiliğindeki “güçlü devlet” tezi ve devlet ile sermaye gruplarını temel tarihsel aktörler olarak kurgulayan siyasi tarih yaklaşımı, köylülere içinde buldukları koşullar ve devlet politikaları karşısında pasif ve etkisiz yığınlar olarak sergiledi.⁴ Devlet politikaları ile bu politikaların uygulanması arasındaki açığı farkı da gözetilmedi.⁵ Dolayısıyla, devlet ve elitler, bütün

- 2 Bkz. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000); Ridvan Akar, *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları* (İstanbul: Belge Yayınları, 2000). Gayrimüslim azınlıkların milliyetçi politikalarla mağdur edilmelerine değinen bu çalışmalar toplumsal vicdan mahasebesi ve milliyetçi tarih yazımının eleştirisi olarak önemli katkılardır. Öte yandan, bu çalışmalar, düşük ücretli ve yoksul gayrimüslim vatandaşların sorunlarını kapsamamaktadır. Zira, tarih yazımımızda Varlık Vergisi üzerinden mülkiyet sahibi kesimlerle devlet arasındaki gerilimler vurgulanırken; toplumun çok daha geniş ve yoksul kesimlerini etkileyen Milli Korunma Kanunu, iş mükellefiyeti, hububat alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi, hayat pahalılığı, kır ve kent yoksulluğu gibi diğer konular döneme ilişkin tarih yazımının büyük ölçüde ilgi alanı dışında kalmıştır. Son dönemdeki alternatif yaklaşımlar için bkz. Murat Metinsoy, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Zonguldak Kömür Ocaklarında Ücretli İşçi Mükellefiyeti ve İşçi Direnişi,” *Zonguldak Kent Tarihi Bienniali* (Zonguldak: ZOKEV-TMMOB, 2006); Nurşen Gürboğa, “Zonguldak Havzasında İş Mükellefiyeti ve Mükellef İşçilerin Mücadeleleri, 1940-1947”, *Mete Tunçay'a Armağan*, M. Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).
- 3 Sermaye gruplarının modernleşme ve özellikle demokratikleşmenin asli öznesi olduğu yolundaki yaklaşımların analitik bir eleştirisi için bkz. Ferdan Ergut, “Demokrasi Tarihinin Öznesi?” *Toplum ve Ekonomi* 6 (Mayıs 1994), s. 205-222.
- 4 Benzer doğrultuda bir eleştiri için bkz. A. Başer Kafaoglu, *Varlık Vergisi Gerçeği* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002), s. 67.
- 5 Joel S. Migdal'ın devlet ve toplum ilişkilerinin incelenmesinde önerdiği “devlet imajı” ile “devletin gerçek hali” arasındaki ayırım oldukça açıklayıcıdır. Migdal'e göre kanun metinlerinde, basında, gündelik konuşmalar ve söylemler içinde devlet tutarlı, güçlü, bütünsel, belirli hedeflere odaklanmış, etkili ve homojen bir görünüm arz eder. Bu, aslında büyük oranda devletin imajıdır. Fakat devletin imajı ile onun gündelik yaşamdaki pratikleri tarafından belirlenen gerçek hali arasında önemli farklılıklar olabilir. Migdal'e göre devletin gücünü anlamak için onun imajına değil, gerçek dünyasına bakmak gerekir. Devletin gücü onun topluma nüfuz etme, sosyal ilişkileri düzenleme, toplumsal ve ekonomik kaynakları kontrol ederek belirli politikalar için tahsis etme kapasitesini içerir. Joel S. Migdal, *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 13-18, 283.

Michael Mann'ın iki tür devlet gücü, despotik güç (*despotic power*) ve altyapısal güç (*infrastructural-power*) arasında yaptığı ayırım, Türkiye'de savaş yıllarında devlet politikalarını ve devletle toplum arasındaki ilişkileri değerlendirmek için oldukça açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Mann'a göre altyapısal güç devletin kapasitesiyle ilgilidir. Devletin sosyal, ekonomik, kültürel alana nüfuz

projelerini hayata geçirebilmiş gibi resmedilerek, geçmişin mutlak aktörleri olarak kabul edildi. Bu yüzden tek parti devleti, devlet yöneticilerinin ideallerindeki gibi, güçlü, etkin ve köylüler üzerinde tümüyle hâkim bir şekilde tasvir edildi. Sonuçta tek parti rejimi altında köylülerin herhangi bir varlık göstermedikleri ve siyaset sürecine doğrudan ya da dolaylı olarak müdahil olmadıkları bir tarih anlatımı ortaya çıktı.

“Siyaset”, “sınıf mücadelesi” ve “toplumsal direniş” gibi kavramların dar anlamlarıyla iktidarı hedefleyen, örgütlü, kolektif ve programlı hareketler olarak tanımlanması da şüphesiz bunda büyük bir rol oynadı. Bundan dolayıdır ki, kırsal alanda modern anlamda açık, programlı, siyasi örgütlenmelerin, organize toplumsal mücadele ve hareketlerin olmaması, köylülerin siyaseti etkileyen herhangi bir etkinlik göstermedikleri; siyasi olarak pasif bir kitle olduğu kanısını doğurdu.⁶

Bu genel kanı ve siyasi tarih yaklaşımı, köylülerin, gündelik yaşam içindeki organize olmayan, bireysel, ama toplu olarak örtülü bir kolektiflik kazanan mücadelelerinin, direnişlerinin ve bunların siyasi iktidara yaptıkları dolaylı etkilerin gözden kaçırılmasına neden oldu.⁷ Devletin tarım ve köylülüğe yönelik politikaları ise büyük ölçüde konuyla ilgili yasal düzenlemeler

etmesini sağlar ve daha etkilidir. Halbuki despotik güç toplumsal alana nüfuz etmek için gerekli altyapıya, kapasiteye ve donanıma sahip olmayan ve daha etkisiz devlet gücünü ifade eder. Bkz. Michael Mann, *Sources of Social Power, The Rise of Classes and Nation-States (1760-1914)*, cilt 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 59-60.

6. Örneğin Çağlar Keyder'e göre, rejime karşı halk tepkisi ancak kırsal alanlarda örgütlenebilirdi. Fakat köylüler politik bakımdan henüz uyanmadıkları için etkili bir örgütlü muhalefet hareketi geliştirememişlerdi. Çağlar Keyder, “Türk Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Irvin Cemil Shick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (ed.) (İstanbul: Belge Yayınları, 1998), s. 50.

7. Bu noktada, James C. Scott'ın “gündelik direniş biçimleri” (*everyday forms of resistance*) kavramı, alt sınıfların devlete ve kendi üzerlerindeki tahakküm ve sömürüye karşı gündelik yaşam içindeki direnişlerini görmek bakımından oldukça ufuk açıcıcıdır. Buna göre, alt sınıflar itaatsizliklerinin şiddetli bir şekilde bastırılacağından çekindikleri durumlarda, otoritelere açık açık kafa tutmak yerine gündelik yaşamda örtülü yollarla direnirler. Gündelik direniş biçimleri ne etkili bir koordinasyon, ne de önceden planlanmayı gerektirir. Direniş sürecinde daha çok anonim hareketler ve enformel bağlantılar kullanılır. Gündelik direniş biçimleri çoğunlukla bireyin kendi kendisini idame ettirme stratejilerine dayanır. Gündelik direnişler, sonuçları açısından birbirinden kopuk, müferrit ve etkisiz hareketler olmayabilir ve makro düzeyde siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurabilir. Bkz. James C. Scott, *The Domination and Art of Resistance: Hidden Transcripts* (New Haven: Yale University Press, 1990); James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven: Yale University Press, 1985).

Öte yandan, Partha Chatterjee'ye göre, devlet tarafından belirlenen legal politik ilişkiler alanı köylü siyaseti için yegâne alan değildir. Köylüler daha çok gündelik yaşam içindeki yaşam mücadelelerinden siyasete dolaylı olarak müdahil olurlar. Partha Chatterjee, *Nation and Its Fragments, Colonial and Post-Colonial Histories* (Princeton: Princeton University Press, 1993), s. 170. Yine köylülerin gündelik direniş formlarını ve stratejilerini, gündelik yaşam mücadelelerini ve bunların politik yönlerini ve etkilerini ortaya koyan Maduniyet Ekolü'nün öncü çalışmalarından biri için bkz. Ranajit Guha, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (Durham: Duke University Press, 1999).

çerçevesinde ele alındı. Bunların uygulanma esnasında nasıl yeniden şekillendikleri ve köylülerle etkileşimleri, iki istisnai çalışma dışında, sorunsallaştırılmadı. Şevket Pamuk'un "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İlaş Politikası ve Köylülük" başlıklı makalesi ilk kez köylülerin devlet politikalarına tepkilerini de dikkate alan bir perspektif getirdi.⁸

Ne var ki, konu üzerine arşiv kaynaklarına dayalı çok daha ayrıntılı monografiler üretilmedi. Bu anlamda, Cumhuriyet köyünde devletin en önemli temsilcisi olan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) yerel düzeydeki işleyişi ve köylülerle etkileşimi, savaş yıllarında köylüleri en çok etkileyen uygulamalar olan hububat alımları ve Toprak Mahsulleri Vergisi (TMV), küçük köylülerin bunlara karşı direnişleri ve bu direnişlerin etkileri yakın tarihimizin bilinmezleri arasında yer almaya devam etti.⁹

Bu makalede ilk olarak, köylülerin savaşın yarattığı ortamdan nasıl etkilendikleri ana hatlarıyla ortaya konulacak. Ardından, devletin tarım politikalarının uygulanması ve küçük köylülükle etkileşimi tartışılacak. Devletin tarım politikalarının uygulanmasında en başta gelen kurum ve savaş yıllarında devletin köydeki en önemli temsilcisi olan TMO'nun bu politikaların uygulanmasındaki rolü, söz konusu politikaları hayata geçirme konusundaki kapasitesi ve köylülerle etkileşimi incelenecek. Ardından, köylülerin, zorunlu hububat alımlarından ve TMV'den kaçma yolundaki gündelik yaşam içinde verdikleri mücadeleler ortaya konulacak. Son olarak, da gerek TMO'nun işleyişi ve köylülerle etkileşiminin, gerekse köylülerin gündelik mücadelelerinin yakın tarih açısından ne gibi anlamlar ifade ettiği üzerinde tartışılacak.

İkinci Dünya Savaşı'nın kırsal kesime etkileri

20. yüzyılda Türk köylüsünü en çok sarsan olayların başında hiç kuşkusuz Birinci Dünya Savaşı gelmektedir. Savaş ve askerî seferberlik Türk köylüsü ve tarım sektörü için tam bir yıkım getirdi. Tarım kesimi savaş sonrası yıllarda bir iyileşme sürecine girse de, kısa süre sonra 1929 Ekonomik Krizi'yle gelen sıkıntıları 1930'ların sonlarına doğru devletin müdahaleleriyle üzerinden kısmen atabilmişti. Her ne kadar kriz dönemi boyunca tarımsal malların iç ticaret hadleri düşük kaldıysa da, Ziraat Bankası'nın buğday alımlarıyla tarımsal üretimde aşırı dalgalanmaların önüne geçilmiş, tarım sektörün-

8 Şevket Pamuk, "War, State Economic Policies, and Resistance by Agricultural Producers in Turkey, 1939-1945", *Peasants & Politics in The Middle East*, Farhad Kazemi ve John Waterbury (ed.) (Miami: Florida International University Press, 1991), s. 129-131.

9 Bu konuda, yeni arşiv kaynakları ışığında 2004 yılında yüksek lisans tezi olarak yazılmış ve 2007'de yayımlanmış bir çalışma için bkz. Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), s. 155-188.

de belirli bir ekonomik istikrar sağlanmıştı. 1930'ların ikinci yarısında tarımsal üretimde önemli oranda artış kaydedilmiş ve tarım ürünlerinin iç ticaret hadleri yükselmişti. Bu yıllarda, tarımsal üretimin pazarlanma durumu da görece iyi durumdaydı. Savaş yıllarında ise, tarımsal malların pazarlanma derecesi Cumhuriyet döneminin en düşük seviyesine indi.¹⁰

Savaş dolayısıyla gerek askerî seferberlik ve çekim hayvanlarının müsadereci nedeniyle meydana gelen üretim araçlarındaki yetersizlikler ve tarımsal işgücü sıkıntısı, gerekse ticaret olanaklarının daralmasıyla birlikte, tarımsal üretimde büyük düşüşler kaydedildi. İlk düşüş, 1941'de meydana geldi. Toplam üretim 1937-1939 seviyesinin yüzde 15 altına düştü ve 1940 ve 1942'deki konjonktürel iyileşmenin dışında, savaş boyunca bu seviyenin altında kaldı.¹¹ 1945'e gelindiğinde tarımsal üretim 1938'deki seviyesinden yaklaşık yüzde 40 oranında daha azdı.¹²

Üretimin azalmasının yanı sıra, bu dönemde köylünün ürettiği malların fiyatları, köylülerin satın almak zorunda oldukları malların fiyatları karşısında düşüş gösterdi. Refik Saydam hükümetinin tarım ürünlerine piyasa fiyatlarının çok altında bir fiyatla el koyması, diğer mal ve hizmet fiyatlarının yükselişe geçtiği savaş yıllarında, tarım ürünlerinin iç ticaret hadlerini olumsuz etkiledi. İç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine seyri, Saraçoğlu hükümetinin tarım ürünlerinin fiyatlarını serbest bıraktığı 1942 ve 1943 yılları dışında, bütün dönem boyunca sürecekti.¹³ Dolayısıyla, köylüler, savaş öncesine göre, zorunlu olarak tükettikleri her madde için ürettikleri malların daha fazlasını vermeye başlamışlardı.¹⁴

Buna paralel olarak, 1939 ile 1945 yılları arasında köylülerin satın aldığı

10 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi, 1923-1950*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994) s. 357.

11 Pamuk, "War, State Economic Policies, and Resistance by Agricultural Producers in Turkey, 1939-1945," s. 129-131.

12 Bu dönemde, özellikle buğday ve ipeş politikalarını eleştiren ve üretim seviyesindeki düşüşlere ve bunların nedenlerine dikkat çeken Ahmet Hamdi Başar'ın hatıraları önemli bilgiler içermektedir. Bkz. *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi: "Gazi Bana Çok Kızmış..."* cilt 1, yay. haz. Murat Koraltürk (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 660-665.

13 Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi, 1923-1950*, s. 426.

14 Halil AYTEKİN *Tan* gazetesindeki köşesinde bu durumu şöyle ifade ediyordu: "Bugün açık olan bir hakikat varsa o da köylümüzün her zamankinden ziyade sıkıntı ve darlık içerisinde olduğudur. Harpten önce sattığı bir kilo buğdaya karşılık en aşağı sekiz metre bez, iki teneke sade yağına bir teneke gaz, bir koyuna alısından bir kat urba, iki tavuğa bir tırpan, bir kilo peynire bir kilo sabun, bir kilo yapağıya bir geyim gön, altmış kilo buğdaya iki çift celep malı" alabiliyordu. Bugünün şartlarına göre bu ihtiyaçlarını sağlayabilmek için ancak bu ödediği malların bazılarında beş mislini yatırabilmesi ki, harpten önceki satın aldığı malların daha çürük, daha bozuk ve enginini elde edebilsin." Halil AYTEKİN, "Köyde Yaşayış", *Tan* (16 Temmuz 1945).

ları malların fiyatlarının ürettikleri tarımsal ürün fiyatlarına oranını yansıtan geçim endeksi yaklaşık beş kat arttı. Özellikle hükümetin düşük fiyatlı zorunlu hububat alımları ve TMV'yi uyguladığı yıllar, kırsal alanda geçim zorluğunun aşırı boyutlara ulaştığı yıllar oldu. Tahmin edilebileceği gibi, bu tablonun asıl kurbanları küçük köylüler oldu. 1942 ve 1943'te tarımsal ürünlerin ticaret hadlerinin geçici olarak yükselmesini avantaja çeviren köylü kesimi sadece büyük çiftlik sahipleri oldu ki, bunların bütün köylülük içindeki oranı da oldukça düşüktü.¹⁵ Tarımsal mahsullerin zorla satın alınması ve TMV küçük köylülerin elinde pazarlanabilir ürün bırakmazken, büyük ölçekte üretim yapan çiftçiler ellerinde kalan ürünleri karaborsada yüksek fiyatlara satarak zorunlu alımlardan ve TMV'den kaynaklanan kayıplarını telafi edebiliyorlardı.¹⁶

Öte yandan, ulaşım araçlarının askerî seferberlik kapsamında daha çok orduya tahsis edilmesi tarım ürünlerinin kentlere ve pazarlara ulaştırılmasını güçleştirmiş ve pahalı hale getirmişti. Azalan ulaşım olanaklarından ancak maliyeti yüksek olan nakliyat masraflarını karşılayabilen veya nüfuzlarını kullanarak ürünleri için araç bulabilen büyük çiftçiler faydalanabiliyordu. O dönemde Anadolu köylüsünün ekonomik durumuna ve Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulanmasına tanıklık etmiş olan A. Başer Kafaoğlu'nun yazdıkları bu konuda oldukça aydınlatıcıdır:

Bir büyük toprak sahibinden dinlediğime göre bu toprak ağaları, sayısı ülkede çok az olan kamyonlarla İstanbul, Eskişehir gibi çok nüfuslu kentlere tahıl ya da bakliyat sevk etmişler. Çünkü trenlerde Ofis malları dışında bu gibi emtia sevki yasaktı. Böylece özellikle kuru fasulye ve tahıl satışından büyük paralar kazanmışlar. Doğal ki, küçük ve orta çiftçinin bu olanağı yoktu. Daha yakın merkezlerde mallarını dikte edilen ucuz fiyatlarla satmak zorunda kaldılar. Zaten durum sadece buğdayla sınırlı bir oluş değildi. Buğday yanında bütün tahıllarda (arpa, mısır vb.) ve bakliyatla aynı yollar tutuluyordu.¹⁷

Savaş döneminde kaleme alınan köye yönelik gezi ve inceleme yazılarında, hububat fiyatlarının yükseldiği 1942-43 yıllarında, daha ziyade büyük ölçekli üretim yapan çiftçilerin kâr ettiği, dolayısıyla savaş zengini "hacı ağa" tipinin bütün köylüleri temsil etmediği belirtiliyordu. Özellikle Hüseyin Avni ve Zekeriya Sertel, bütün köylülerin zengin olduğu yolundaki TMV'yi meşrulaştırmak için üretilen resmi söylemi eleştiriyorlardı. Hüseyin Avni, sermaye sahibi, büyük toprak sahibi, piyasaya ürün arz etme olanağına sa-

15 "Yakın ve Ortadoğu Bölge Toplantısına Sunulan Türk Raporu"; *Çalışma* 24 (1947), s. 51.

16 Çağlar Keyder - Faruk Birtek, "Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri (1923-1950)", *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Çağlar Keyder (der.) (Ankara: Dost Yayınevi, 1983), s. 210.

17 Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, s. 73.

hip çiftçilerin zenginleştiğine işaret ediyordu.¹⁸ Zekeriya Sertel'in görüştüğü bir köylü ise, "Köyde zengin olan yok değildir; ama sefil olan daha çoktur" diyerek tarım fiyatlarındaki yükselişin köylülüğün bütün katmanlarına eşit derecede yansımadığını ifade ediyordu.¹⁹

Savaşın köylüler üzerindeki en önemli olumsuz etkisi, genç ve üretken yaştaki köylü erkeklerin önemli bir bölümünün askere alınması ve üretimden koparılması oldu. Bir hesaplama göre, ortalama bir milyon kişilik ordunun, yaklaşık 750.000'ini köylüler oluşturuyordu.²⁰ Ailesinin geçimi için çalışan topraksız ya da az topraklı köylülerin askere aslinması, geride kalanların büyük sıkıntılar çekmesine neden oldu.²¹ Tarım sektöründe çalışanların sayısının azalması, mevcut üreticilerin daha çok çalışmasını gerektiriyordu. Henüz silah altına alınmamış olanlarla birlikte ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar daha yıpratıcı bir yoğunlukta çalışmak mecburiyetinde kalıyorlardı.²² Mediha Berkes'in *Yurt ve Dünya*²³ dergisinde yayımlanan köylerdeki inceleme gezilerine dayanan gözlemlerine göre, bazı Anadolu köylerinde, erkekleri askerde olan aileler tarlalarını ekmekte ve geçimlerini sürdürmekte büyük güçlüklerle karşılaşmışlardı.²⁴

Tarımsal ürünlere yakın olmaları sebebiyle her ne kadar kentlilere göre yiyecek bulmaları daha kolay gibi görünse de, savaş yıllarında ülkenin hemen her bölgesinde köylüler temel gıda maddelerini temin etmek konusunda büyük sıkıntılar yaşadılar. Bazı köylerdeki yiyecek darlığının boyutları açlığa kadar gidebiliyordu. İlaşe sıkıntısı ağır vergi borçları ile birleşince, köylüler aç kalmamak için eşyalarını ve üretim araçlarını satıyorlar, karşılığında buğday, un, bulgur gibi yiyecek maddeleri almak zorunda kalıyorlardı.²⁵ Yine Mediha Berkes'in kısa köy monografileri, bazı köylerde kıtlık ve hatta açlık yaşandığını göstermektedir. Örneğin Yozgat'ın köylerinde açlıktan bebek ölümleri yaşıyordu.²⁶ Zonguldak milletvekilleri de kendi seçim böl-

18 Hüseyin Avni, "Hangi Köylü Zenginleşiyor?"; *Yurt ve Dünya*, no. 20, 1942, s. 20.

19 Zekeriya Sertel, "Köylü Hakikaten Zengin Oldu mu?"; *Tan* (8 Haziran 1943).

20 Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, s. 74.

21 A.g.e., s. 17.

22 "Yakın ve Ortadoğu Bölge Toplantısına Sunulan Türk Raporu", *Çalışma* 24 (1947), s. 51.

23 *Yurt ve Dünya*, 1941-1944 yılları arasında, Behice Boran, Niyazi Berkes, Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Hüseyin Avni gibi akademisyen ve yazarların bulunduğu bir grup tarafından yayımlandı. Dönemin en seviyeli toplumbilim ve kültür dergisiydi. Dergi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Meltem Ağdun Gevrek, "Yurt ve Dünya (1941-1944): 1940'ların 'Solunun' Ankara Çevresi", *Toplum ve Bilim* 78 (1998).

24 Mediha Berkes, "Köyde Yaşayış", *Yurt ve Dünya* 30 (1943), s. 194.

25 Halil Aytakin, "Köylülerin İlaşe Durumu", *Yurt ve Dünya* 36 (1943), s. 487.

26 Mediha Berkes, "Köyde Yaşayış", *Yurt ve Dünya* 30 (1943), s. 192.

gelerindeki köylülerle birebir görüşmelerine dayanarak hazırladıkları bir raporda, köylülerin yiyecek maddesi bulma hususunda karşılaştıkları güçlüklerle işaret ediyorlardı.²⁷

Anadolu'nun doğu bölgelerinde ve Karadeniz bölgesinde de köylüler benzer sıkıntılarla boğuşuyordu. CHP Gaziantep Bölgesi Parti Müfettişi Fahrettin Tiritioğlu'nun 1 Temmuz 1942 tarihli teftiş raporunda, Gaziantep köylerinde yaşanan gıda darlığına dikkat çekilmektedir. Tiritioğlu, bazı köylerde ekmeğin sorununun ve açlığın çocuk ölümlerine yol açacak raddeye vardığından söz etmektedir.²⁸ Cahit Kayra'nın anıları ise, Karadeniz Bölgesi'nin kırsal kesimlerindeki açlık hakkında ipuçları verir. Kayra, savaş yıllarında memur olarak gittiği Trabzon'un bir köyü olan Vakıfkebir'deki ekmeğin yokluğundan söz eder.²⁹ Dönemin bir başka tanığı olan A. Başer Kafaoglu da, açlık yüzünden Karadeniz Bölgesi'ndeki halkın süpürge tohumu yediğini belirtir.³⁰

Köylerde gıda maddesi bulmaktaki sıkıntıları, köylülerin TBMM'ye gönderdikleri yemeklik zahire, ekmeğin un veya tohumluk talep eden dilekçelerden görmek mümkündür. Birkaç örnek vermek gerekirse, Urfa'nın Taşlı köyünden, Sinan Dursak ve arkadaşları, Erzincan'ın Camolur köyünden Hüseyin Cebe ve arkadaşları, Yozgat'ın Olucak köyünden Salih Desteci ve arkadaşları "yiyecek ve tohumluklarının teminine dair" isteklerini dilekçelerle hükümete iletiyorlardı.³¹ Yine, Mersin'in Çavuşlu köyü muhtarı "köy halkının zahiresiz kaldığı"ndan yakınıyor, Ofis tarafından kendilerine zahire dağıtılmasını istiyordu.³² Bunlar gibi, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden gıda darlığıyla karşı karşıya kalan çok sayıda köylü devletten işlerinin ve günlük ekmeğinin temin edilmesini dilekçelerle talep ediyordu.³³

27 Zonguldak Milletvekilleri H. Karabacak, H. Atif Kuyucak, İ.Em. Bozkurt, Rifat Vardar, S. Devrin, E. Erişir'in 08.10.1942 Tarihli İntihap Dairesi Raporu, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu BCA CHPK (490.1 / 722.470.1).

28 CHP Gaziantep Bölgesi Müfettişi Fahrettin Tiritioğlu'nun 01.07.1942 Tarihli Teftiş Raporu, BCA CHPK (490.1 / 653.176.1).

29 Cahit Kayra, '38 Kuşağı (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), s. 98.

30 Kafaoglu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, s. 17.

31 TBMM Yıllık (1 Teşrinisani 1940-31 Teşrinievvel 1941) (Ankara: TBMM Matbaası, 1943), s. 320-323.

32 A.g.e., s. 273.

33 Babaeski Celihli köyünden muhtar İslam Öztürk yiyecek, ekimlik tohum ve gaz temini talep ediyor (s. 277); Altınoluk nahiyesi köyleri hububat ve un istiyor (s. 280); Of'un İstavri köyü muhtarı, köylülerinin işesini istiyor (s. 290); Maraş'ın Eloğlu köyü, ekmeğin ihtiyacının teminini rica ediyor (s. 291); Of'un Kılındamavran köyü, ekmeğin ihtiyaçlarının teminini rica ediyor (s. 291); Bafra'nın Teke Sarmaşık köyü, zahire ihtiyaçlarının teminini rica ediyor (s. 293); Urfa'nın Karacurun köyü, tohumluk ve yiyecek ihtiyaçlarının teminini rica ediyor (s. 310); Siverek'in Şekerli Taşlı köyü, işesinin temini-

Köylülerin şikâyetleri sadece işe sorunları ve birtakım zaruri ihtiyaçlarının karşılanmaması ile ilgili değildi; ayrıca, kendilerinin kentlilerle bir tutulmadıklarından yakınıyorlardı. 1943 ve 1944 yıllarında hükümetin başlattığı sosyal yardım kampanyaları dar gelirli köylüleri kapsamıyordu. Devlet, sosyal yardım faaliyetlerini köylüleri kapsayacak biçimde genişletmek şöyle dursun, köylünün zenginleştiği söylemiyle onun elindeki mahsule piyasa fiyatlarının altında el koymaya çalışıyor, Toprak Mahsulleri Vergisi ile köylüye gelir ve mülkiyet farkı gözetmeyen ağır bir vergi yüklüyor; bununla da kentlilerin işesini temin ediyordu. Dolayısıyla, devletin kentlerde çeşitli sosyal ve ekonomik tedbirler alırken, köyü sadece vergi ve asker toplarken hatırlaması, köylüler arasında kendilerine karşı duyarsız kalındığı kanısını oluşturuyordu.

Manisa milletvekili Feyzullah Uslu kendi seçim bölgesi üzerine hazırladığı raporda, 1942 sonlarında Manisa'daki köylülerle temaslarında, köylülerin şehirlerde yapılan sosyal yardımlardan mahrum bırakıldıklarına dair şikâyetler işittiğini yazıyordu.³⁴ Konya Parti Müfettişi M. Emin Erişirgil ise teftiş raporunda, köylülerin, Sümerbank'ın yaptığı giyim eşyası dağıtımından istifade edemelerinden dolayı şikâyetçi olduklarını kaydediyordu.³⁵ Eskişehir milletvekillerinin hazırladıkları seçim bölgesi raporunda ise, Eskişehir köylülerinin şehirlilere yapılan yardımların kendilerine yapılmamasından şikâyet ettikleri belirtiliyordu.³⁶ Denizli Parti Müfettişi Fazıl Ş. Burge ise, köylülerin kendilerine şehirlerde yapıldığı gibi gaz tevzi edilmemesini büyük bir haksızlık olarak algıladıklarını rapor ediyordu.³⁷

Zorunlu hububat alımları ve Toprak Mahsulleri Vergisi

Savaşın köylülük üzerindeki olumsuz etkisi en çok devletin savaş yıllarındaki ekonomi politikaları dolayısıyla gerçekleşti. Savaşın ilk yılında mevcut stoklara güvenilerek liberal bir politika izlenmişti. Fakat stoklar azalmaya başlayınca, Şubat 1941'de hükümet üretici için geçimlik, tohumluk ve hay-

nini ve tohumluk istiyor (s. 318); Kemah'ın Camolur köyü, Ağın'ın Hüseyin Saraçak köyü ve Araç'ın Olucak köyü yiyecek ve tohumluk talep ediyor (s. 321). Bkz. TBMM Yıllık (1 Teşrinisani 1940-31 Teşrinievvel 1941) (Ankara: TBMM Matbaası, 1943).

- 34 Manisa Mebusu Feyzullah Uslu'nun 12.11.1942 Tarihli İntihap Dairesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 684.322.1).
- 35 Konya Bölgesi Parti Müfettişi Zonguldak Mebusu M. Emin Erişirgil'in 01.07.1944 Tarihli Raporu, BCA CHPK (490.1 / 511.2053.1).
- 36 Seçim Yerlerinde Tetkikler Yapmış Olan Eskişehir Mebuslarının Tanzim Ettikleri 1943 Yılına Ait Rapor, BCA CHPK (490.1 / 652.169.1).
- 37 Denizli, Muğla, Aydın Vilayetlerinin İlçe Kongrelerinde Partililerin Merkezden Dilekleri Hakkında Aydın Bölgesi Müfettişi Kocaeli Milletvekili Dr. Fazıl Ş. Burge'nin 30.12.1944 tarihli Raporu, BCA CHPK (490.1 / 509.2043.1).

van yemi için belirli paylar ayrıldıktan sonra kalan üreticinin bütün hububatının piyasa fiyatının altında belirlenen sabit bir fiyat üzerinden TMO kanalıyla satın alınmasını kararlaştırdı. Bu politika, Başbakan Refik Saydam'ın ölümüne, yani Temmuz 1942'ye dek sürdü. Bu dönemde, TMO kapasite sorunları ve köylülerin mahsullerini devlete teslim etmekten kaçınmaları nedeniyle etkili bir şekilde alım yapamadı. Ayrıca, devletin hububata düşük fiyatlardan el koyması, üretimi caydırıcı bir etki yaratmıştı. Tarımsal çıktı miktarları azalmıştı. Şevket Pamuk'un aktardığı resmî istatistiklere göre, 1943 yılına gelindiğinde toplam ekilen alanlar 1939-1940 düzeylerinin yüzde 15 gerisinde kalmıştı. Savaş sona erdiğindeyse, toplam buğday üretim hacmi savaş öncesine göre yüzde 51 gerilemişti.³⁸

Ağustos 1942'de Saraçoğlu hükümeti liberal bir fiyat politikası ile tarımsal üretimi teşvik etmeye çalıştı. Fiyatların biraz artmasının üretimi kamçılatacağı düşünüldü. Hükümet eş zamanlı olarak daha etkili bir zorunlu hububat satın alımına girişti. Böylece, fiyatlar bir miktar artsa bile bu artış devlet için herhangi bir sorun teşkil etmeyecekti; çünkü sabit bir fiyattan ürünün önemli bir bölümüne el konulacaktı. El konulan bu ürün, hem safları kabaaran ordunun, hem de kentlerin iâşesinde kullanılacaktı. Ağustos 1942'de çıkarılan bir talimatname ile hububat ürünlerinin belli oranlarına el konulmasına, el konulmayan bölümlerin ise üreticiler tarafından serbestçe satılabilmesine karar verildi. Her üreticiden 50 tona kadarki hububat üretiminin yüzde 25'ini, 50 ile 100 ton arasındaki üretimin yüzde 35'ini, 100 tonun üzerindeki üretimin ise yüzde 50'sini devletçe saptanan sabit fiyatlar üzerinden devlete teslim etmesi isteniyordu. Fakat, eskiden uygulanan satın alma politikalarının tersine, geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için üreticiye bırakılan paylar bu uygulamayla kaldırıldı.³⁹

Yüzde 25 uygulaması iâşe sıkıntılarının giderilmesinde faydalı olmadığı gibi, tersine, tarımsal ürünlerin fiyatlarının hızla yükselmesine yol açtı. Sonuçta devletin köylüye verdiği yaklaşık 20 kuruş/kg gibi cüzi fiyatla piyasadaki ortalama 100 kuruş/kg gibi fiyat arasındaki büyük fark, gerek büyük çiftçileri, gerekse küçük köylüleri ürünlerini devletten kaçırmaya teşvik etti.⁴⁰ Uygulama esnasındaki pek çok sorun, bu uygulamanın hükümet açısından etkin bir biçimde işlemediğini engelledi.

38 Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Şevket Pamuk - Zafer Toprak (ed.) (Ankara: Yurt Yayınları, 1988), s. 98-99. Ayrıca bkz. Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında İâşe Politikası ve Köylülük", *Bilanço '98, 75 Yılda Köyden Şehirlere* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), s. 60-61.

39 A.g.e., s. 63.

40 A.g.e., s. 63.

Bu politikanın da yeteri kadar verimli olmaması, 1943 yılında tarımsal ürünler üzerinden Toprak Mahsulleri Vergisi (TMV) adında aynı bir vergi alınması kararlaştırıldı. Verginin temel amacı, savaş nedeniyle harcamaları artan devlete gelir sağlamaktı. TMV'nin gündeme geldiği tarih, büyük kentlerde uç boyutlara ulaşan gıda sorununu, karaborsa, yoksulluk ve sosyal problemleri hafifletmek ve toplumsal dengelerin altüst olmasını önlemek üzere gündeme getirilen sosyal yardım kampanyalarının başladığı 1943 yılına rastlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, TMV sadece devletin artan askerî ve idari masrafları için değil, 1943'te gündeme gelen sosyal yardım kampanyası için bir kaynak olarak düşünüldü. Böylece TMV'den sağlanan kaynakla, halk arasında devletten duyulan memnuniyetsizliğin artması ve siyasi iktidarın meşruiyetinin sarsılması önlenecekti. TMV Kanun Layihası'nın müzakereleri sırasındaki konuşmasında, Başvekil Şükrü Saraçoğlu TMV ile elde edilecek gelirlerin kentlerin iâşesi ve sosyal yardım amaçlı kullanılacağını belirtiyordu.⁴¹

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 4 Haziran 1943'te kabul edildi. Vergi oranı yüzde 8 ile yüzde 12 arasında, mahsulün türüne göre değişiyordu.⁴² Bir yıl sonra, yeni bir Toprak Mahsulleri Kanunu ile kanun tadil edilecek, vergi oranı yuvarlak olarak bütün tarımsal ürünler için yüzde 10 olarak belirlenecekti.⁴³ Orandaki benzerlik nedeniyle bu vergi Aşar'ın dönüşü olarak yorumlandı.⁴⁴ Buna göre, vergiye tâbi tutulan ürünlerden bazılarının vergi miktarları, mükelleflerin kendi ürünlerinin miktarı ile ilgili verdikleri yazılı beyanlar üzerinden tespit edilecekti. Tahmin komisyonları mahsulün olgunlaşmasından önce üretim yerlerini inceleyerek tahminde bulunacak, mükellef beyanlarının doğruluğunu kontrol edeceklerdi. Vergiye tâbi tarım ürünlerinin bir bölümü ise ölçülerek vergilendirilecekti. Miktarları ölçülerek tespit edilecek mahsuller için belirli yerlerde harman yapılacak ve bu harman yerlerinde mahsul ölçülerek vergi alınacaktı. Üreticiler aynı olarak ödeme-

41 "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Layihasının Müzakereleri", TBMM ZC (04.06.1943), C. 29-30; D. 6; T. 4; B. 12-29, s. 19.

42 "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", Tarih: 04/06/1943, Kanun No: 4429. *Resmî Gazete*, no: 5423 (7 Haziran 1943), s. 5241-5244. Bu arada, kanuna tabi ürünler şunlardır: Hububat olarak akdarı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, kaplıca, kumdarı, küsülemi, mahlut, mısır, yulaf; bakliyat olarak kuru bakla, bezelye, börülce, fasulye, kuru mercimek, nohut; diğer mahsullerden afyon, antep fıstığı, ayçiçeği, fındık, kendir, keten, kuru incir, kuru üzüm, narenciye, pamuk, pancar, patates, susam, tütün, zeytin.

43 "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", Tarih: 26/04/1944; Kanun No: 4553. *Resmî Gazete*, no: 5693 (28 Nisan 1944), s. 6810-6813. Bu yeni TMV Kanunu'na tâbi ürünler önceki kanunda yer alan ürünlerle hemen hemen aynıydı.

44 Suat Başar, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca," *İktisat Fakültesi Mecmuası* 7/1-4 (1945-1946), s. 88-89.

ye mecbur oldukları vergilerini teslim yerlerine kendi imkânları ile götüreceklerdi.⁴⁵

Ölçü ve tahmin memurluklarına öğretmen, eğitmen ve lise mezunları ile lise son sınıf öğrencileri tayin edilecek ve kendilerine 90 TL'ye kadar ücret verilecekti.⁴⁶ Fakat verginin toplanmasındaki problemler ve özellikle de tarh sürecindeki ölçme usulünden kaynaklanan sorunlar nedeniyle 26 Nisan 1944'te yeni bir TMV Kanunu kabul edildi.⁴⁷ 1943 yılında çıkarılan ilk TMV Kanunu'nda, sadece belirli tarımsal ürünlerde tahmin usulü kullanılmasına ve daha çok ölçme usulü yeğlenmiş olmasına rağmen, 1944 tarihli yeni TMV Kanunu ile ölçme usulü terk edilerek vergiye tabi olan bütün tarımsal mahsulden vergi olarak alınacak kısmın henüz mahsul tarlada iken tahmin edilerek tespit edilmesi usulü esas alındı. Her vilayet ve kaza merkezinde Tahmin Komisyonları kurulacak, bu komisyonlara bağlı tahmin memurları köylere gidip, vergiye konu olan mahsullerin üretim miktarını tahmin edeceklerdi. Vergi, tahmin edilen toplam mahsul miktarı üzerinden tarh edilecekti.⁴⁸

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin rolü ve kapasite sorunları

Gerek hububat alımlarının gerekse TMV'nin uygulanmasında tarım ürünlerinin ölçülmesini, tahminini, toplanmasını ve toplanan ürünlerin depolanmasını ve nakliyatını büyük oranda TMO, ya da köylüler arasındaki kısa ifadesiyle Ofis yürütüyordu. Değirmenleri işletmek, orduyu beslemek ve yurdun iaşesini temin etmek de Ofis'in temel sorumlulukları arasındaydı. Özellikle Büyük Buhran nedeniyle düşen buğday fiyatları yüzünden fiyat ve üretimde dalgalanmaları önlemek için 1932'de Ziraat Bankası aracılığıyla başlayan destekleme alımlarının yeterli silo ve ambar yokluğu yüzünden aksaması sonucu köylülerden gelen destekleme alımı yapılması talepleri ve bununla ilgili olarak silo ve ambar talepleri, hükümeti bu konularla ilgilenmek üzere 1938'de TMO'yu kurmaya zorlamıştı. Her türlü hububat alımının organizasyonu, gerekli silo ve ambarların inşası, alım yapılan hububatların gerekli yerlere nakliyatı, depolanması ve gerekli kurumlara tahsisi bu kurumun sorumluluğuna verilmişti.⁴⁹

45 Düstur, 3. Tertip, c.14 (Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1964), s. 665-673.

46 Cumhuriyet (11 Haziran 1943).

47 TBMM ZC (10.04. 1944), C.9-10, D.7, T. 1, B. 44. S. Sayısı: 89.

48 A.g.e.

49 TMO ile ilgili ayrıntılı bilgi için özellikle bkz. Niyazi Acun, *Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayeleri* (İstanbul: Sinan Matbaası, 1947).

Savaş yıllarında da hububat alımları yapmak, TMV'yi toplamak, stoklamak, nakletmek ve paraya çevirmek işleri de Ofis'in sorumluluğundaydı. Bu dönemde Ofis'in görevleri, devletin tarım kesimine müdahalesi oranında arttı. Öyle ki, "Ofis" sözcüğü bürokratların, basın ve özellikle köylülerin en çok telaffuz ettiği sözcüklerden biri oldu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin tarımsal kesime yönelik vergi politikasının, mahsul alımlarının ve ipe politikasının etkinliğini büyük ölçüde Ofis belirledi. Savaş bittiğinde Ofis, Türkiye'nin çoğunlukla tahıl ve baklagiller üretimi yapan bölgelerinde devletin köydeki en önemli temsilcisi haline gelmişti. Bu anlamda devletle köylülük arasındaki ilişkileri yorumlamak açısından Ofis'in kapasitesini, köylüyle ilişkilerini ve hükümetin hububat alım politikaları ile TMV'yi nasıl pratiğe geçirdiğini anlamak oldukça önemli ipuçları sunacaktır.

İlk olarak, savaş yıllarında Ofis'in faaliyetleri yoğunlaşmasına ve el koyduğu tarım ürünlerinin miktarı ve çeşidi artmasına karşın, devletin hedeflediği miktarlarda alım ve vergi tahsilatı yapmakta başarılı olamadı. Ofis, hububat alımlarını ve TMV'yi etkin bir biçimde yürütecek yeterli bir donanım ve kapasiteye sahip değildi. Ofis'in karşılaştığı güçlüklerden ilki ve belki de en önemlisi, Ofis tarafından toplanan ve toplanması planlanan mahsullerin muhafaza edileceği yeterli sayıda ve kapasitede depoların bulunmamasıydı. O dönemde Maliye Bakanlığı'nda görevli olan Cahit Kayra, anılarında devletin hububat alımı politikasını anlatırken, daha işin başında büyük sorunlarla karşılaşıldığını ve toplanabilen ürünlerin telef olduğunu belirterek, Ofis'in depo ve kapasite sorununa işaret eder.

Üreticinin teslim etmek için getirdiği buğdayın, arpanın konulacağı depolar yoktu. Tren istasyonlarının yöresinde toprağın üstüne dökülen hububat yığınlarını saman, toprak ve çamurla örtüyorduk. Yeni kurulmuş olan Toprak Mahsulleri Ofisi bu işleri organize etmek için hazırlıklı değildi. Camilere doldurulan hububat çürüyor, toprakların üstüne dökülen buğdaylar çigeniyordu.⁵⁰

Toplanması öngörülen mahsullerin konulacağı yeterli depo olmamasından dolayı bazı ürünler Ofis'in köylülere önceden bildirdiği tarihte teslim alınamıyordu. Örneğin, *Yeni Adana* gazetesinin bildirdiğine göre, Adana'daki Ofis teşkilatı köylülerin vergilerini kabul edemiyordu.⁵¹ Ürünlerini teslim etmek için uzak köylerden binbir zorlukla gelen köylüler geri gönderiliyordu. Ofis kendisine getirilen ürünleri kabul edemeyince, köylüler gelecek yıl

50 Kayra, '38 Kuşağı, s. 110.

51 *Yeni Adana* (14 Kasım 1944).

için devlete borçlanmış oluyor, dolayısıyla köylülerin gelecek yıllardaki hesaplarını bozarak, onları zor durumda bırakıyordu.⁵²

Ofis'in topladığı ve toplayacağı mahsuller için depo bulmak konusunda çektiği sıkıntının köylüler açısından bir başka olumsuz sonucu da, köylünün ürününü zamanında satışa sunmasını engellemesiydi. Hububat alımlarına ve TMV'ye ilişkin mevzuata göre, köylünün devlete vermekle yükümlü olduğu devlet hissesini teslim etmeden ürününü piyasaya sunması yasaktı. Dolayısıyla, eğer Ofis zamanında alım yapmaz ya da depoda yer kalmadığı gibi gerekçelerle köylüden devlet hissesini almayı ertelerse, köylü yasal olarak ürününü satışa çıkaramazdı. Örneğin, 28 Eylül 1943 tarihli *Yeni Adana*'nın haberine göre, yöredeki Ofis şubesi devlet hissesini kaldıramaz hale düşmüştü. Hükümetin köylüden aldığı hisse henüz ambarlara konulmadığı için köylüye satış izni verilmesi gecikmiş; köylülerin ürünlerini zamanında pazara götürmesini engellemiştir.⁵³

Yine, Adana'daki Ofis teşkilatının TMV kapsamında toplanacak olan pamuğu koymak için yeterli deposu ve imkânları olmadığından, pamuktan alınması gereken TMV bir türlü toplanamıyordu. Bu durumda, köylüler borçlarını ödememiş sayılıyordu. Dolayısıyla üreticiler, mevzuat gereği, TMV olarak sundukları ürünler kendilerinden alınmadan pamuklarını satamıyorlardı.⁵⁴ Sonuçta, pamuk üreticileri zarar ettiği gibi, pamuğa ihtiyaç duyan fabrikalar ve kurumlar, pamuğu karaborsadan temin etmek zorunda kalıyordu.⁵⁵

Özellikle hububat alımları sürecinde, köylülerin Ofis'in teslim merkezlerine getirdiği ürünlerin Ofis tarafından alınmaması karşısında, üreticiler köylerinden binbir zahmetle taşıdıkları ürünlerini geri götüremedikleri için yasalardan dışına çıkarak yerel tüccarlara satıyorlardı. Tüccarlar ise bu fırsatı değerlendirerek Ofis'ten daha düşük fiyat veriyorlar, malı yok pahasına kapatıyorlardı. Örneğin 1945 fiyatları ile Ofis buğdayın kilosunu 27 kuruştan alırken, bu tür fırsatçı tüccarlar pazarlıksız 17 kuruş öneriyorlardı.⁵⁶

Ofis'in daha sonra depolamak üzere topladığı ürünler ise, uzun süre depo temin edilememesinden dolayı açıkta tutuluyor ve zayi oluyordu.⁵⁷ Anadolu'daki birçok yerel gazetede Ofis tarafından toplanan hububatın deposuzluktan dolayı çürüdüğüne, hatta kokularının bazı ilçelerde dayanılmaz ha-

52 *Yeni Adana* (12 Ekim 1944).

53 "Ofis Nazım Rol Oynayamamakta", *Yeni Adana* (28 Eylül 1943).

54 *Yeni Adana* (1 Aralık 1943).

55 Ahmet Emin Yalman, "Yaratıcı Beraberlik", *Vatan* (24 Ekim 1943). Yalman, bu durum karşısında, "İktisadi ve içtimai hayatımızın her kısmı teşkilatlanmaya muhtaçtır," diye yazıyordu.

56 Lütfi Arif Kenber, "Buğday Yığınlarını Yağma Edenler," *Tan* (22 Ekim 1945).

57 A.g.e.

le geldiğine ilişkin haberlere rastlamak mümkündür.⁵⁸ Anadolu'nun önemli tahıl merkezlerinden biri olan Eskişehir'de yayımlanan *Kocatepe* gazetesi de, Ofis tarafından satın alınan buğdayların açık yerlere yığıldığını kaydediyordu. Buğday yığınları uzun zamandır açıkta bekletilmiş, yağmurlara maruz kalmış ve çürümeye yüz tutmuştu.⁵⁹

Ofis'in karşılaştığı depo sorunu, okul binalarının depo olarak kullanılmasyla çözülmeye çalışıldı. Örneğin, İstanbul'da TMV kapsamında toplanan ve ilçe merkezlerine getirilen hububatlar okul binalarının müsait yerlerine depo edilmişti.⁶⁰ Depo sorununu çözmek için başvuru olan bir diğer yol ise camilerden depo olarak faydalanılması oldu.⁶¹ Ancak, camilerin depo olarak kullanılması hükümet açısından yeni sorunları beraberinde getirdi. Birincisi, camilere konulan hububat elverişsiz koşullarda bırakıldığı için daha çabuk çürüyordu.⁶² İkincisi, camilerin depo olarak kullanılması halkın tepkisini çekiyordu. CHP Genel Sekreterliği'ne gelen şikâyetler arasında köylülerin "Camilerin hububat dökülmek suretiyle işgal edildiği"ne dair şikâyet telgraflarını görmek mümkündür.⁶³ Bu durum, çok partili hayata geçiş sürecinde muhalefet tarafından CHP aleyhine kullanılacaktı.⁶⁴

Ofis'in karşı karşıya olduğu diğer bir sorun nakliyat alanındaki imkânsızlıklardı. Savaş nedeniyle tren vagonları ağırlıkla ordu hizmetine sevk edilmişti. Birçok ulaşım aracı ve çekim hayvanı askerî seferberlik kapsamında ordu tarafından müsadere edilmişti. Bu durum ulusal piyasada malların mobilitesini azaltıyordu.⁶⁵ Ofis hedeflediği miktarda hububatı başarıyla toplasa bile, toplanan hububatın kent merkezlerine ya da büyük depolara sevkiyatında başarısızlığa uğrayabiliyordu. Ofis tarafından nakledilmek üzere istasyon civarlarına toplanan tahıl ürünleri uzun süre açıkta bekletiliyor, bozuluyor ve ziyan oluyordu.

58 *Yeni Adana* (15 Kasım 1944).

59 *Kocatepe* (01 Eylül 1942).

60 "Tahsil Edilen Hükümet Hissesi", *Cumhuriyet* (01 Eylül 1943).

61 Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, s. 34. Ayrıca bazı parti müfettişlerinin raporları bu konuda çeşitli ipuçları vermektedir. Örneğin CHP Sivas Bölgesi müfettişleri, 1941 tarihli raporlarında, Ofis'in depo bulamamasından ötürü camileri kullandığını belirtmektedirler. BCA CHPK (490.1 / 513.2059.1).

62 Kayra, *'38 Kuşağı*, s. 110; "Hububat Stokları Bozulmak Üzere", *Tan* (14 Mayıs 1944).

63 Fethiye, Bayramiç CHP Kaza İdare Heyeti'nden CHP Genel Sekreterliği'ne, 20.08.1945, BCA CHPK (490.1 / 50.199.3); Elazığ Saray Camii'nin, Toprak Mahsulleri Ofisi'nce zahire ambarı olarak kullanılmaması talebi, BCA Muameleat Genel Müdürlüğü Kataloğu (MGMK) (30.10 / 192. 318. 26).

64 Nadir Nadi, *Olur Şey Değil* (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1981), s. 25.

65 Tarımda kullanılan at, katır ve öküz gibi hayvanlara el konulması, tarım üretiminde düşüşe neden olmasının yanında, hasat edilen ürünlerin mobilitesini de azalttı. Bkz. *Yeni Adana* (25 Ocak 1943).

Milletvekillerinin teftiş raporlarında bu duruma ilişkin sayısız kanıt vardır. Örneğin, Afyon milletvekilleri Haydar Gerçel ve Mebrure Gönenç'in 1942 yılı seçim bölgesi raporlarına göre, ulaşım aracı bulunamaması yüzünden Ofis'in satın aldığı buğdaylar gerekli yerlere nakledilemiyor ve meydanlarda, açık havada bekletilerek ziyan oluyordu.⁶⁶ Eskişehir milletvekillerinin seçim bölgesi raporuna göre ise, Ofis'in topladığı zahireler açıkta ve muhafazasız bir şekilde istasyonlarda bekletiliyordu. Bir ilçedeki istasyonda yüzlerce ton mahsulün çimlenmeye başladığını, etrafa saçılmış olduğunu ve çoğunun küflü olduğunu bizzat gördüğünü yazıyordu raporları.⁶⁷

Köylüler de devletin talep ettiği ürünleri teslim etmek için il ve ilçe merkezlerindeki Ofis depolarına ulaşmakta, ürünlerini zamanında teslim etmekte zorluk çekiyorlardı. Örneğin, Eskişehir milletvekillerinin hazırladıkları bir rapora göre, önemli bir buğday üretim merkezi olan Eskişehir'de köylüler devlet hissesini verebilmek için çok uzun mesafelere buğday taşımak mecburiyetinde kalıyorlar, milletvekillerinin sözleriyle, "fevkalade müşkülât" çekiyorlardı.⁶⁸

Gerçekten, köylülerin ürünlerini uzak ambarlara taşımak konusunda çektikleri zorluklar, yaptıkları masraflar, bununla birlikte ekim sezonunun en verimli günlerinde şehirde devlet hissesini teslim etmek için günlerce uğraşarak ekim işlerinden uzak kalmaları onların en çok yakındığı sorunlardandı. Öte yandan, Ofis'in sistemli ve organize bir şekilde çalışmaması yüzünden, bazı mahsullerin bir vilayetten diğerine ya da bir depodan diğerine nakilleri birkaç defada gerçekleşiyor, bu da hükümetin masraflarını artırdığı gibi, kentlerin iâşesini de güçleştiriyordu.⁶⁹

Ofis'in etkinliğini azaltan bir başka etmen de personel sorunu idi. Ofis, savaş yıllarında üstlendiği işleri yürütmek için yeterli sayıda ve nitelikte elemana sahip değildi. Ayrıca, mevcut Ofis personelinin görevlerini kendi bireysel ihtiyaçları için kullanmaları, rüşvet alarak vergi kaçakçılığına göz yummaları ya da onların kaçakçılıklarına ortak olmaları, bazen de köylüleri ve devleti dolandırmaya kalkarak aşırma ve zimmete geçirme gibi hareketle-

66 Afyon Mebusları Haydar Gerçel ve Mebrure Gönenç'in İntihap Daireleri Olan Afyon'da 1942 Yılındaki Tahkikatlarına Dair Rapor, BCA CHPK (490.1 / 613.3.1).

67 Seçim Yerlerinde Tetkiklerde Bulunmuş Eskişehir Mebuslarının Tanzim Eyledikleri 26.11.1943 Tarihli Rapor, BCA CHPK (490.1 / 652.169.1).

68 Eskişehir Mebusları Emin Sazak, İzzet Arukan, Osman Işın, Yusuf Ziya Özer'in 15.05.1940 Tarihli Seçim Bölgesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 651.167.1).

69 Eskişehir milletvekilleri, hazırladıkları seçim bölgesi raporunda, söz konusu soruna şöyle değiniyordu: "Nakil vasıtalarının darlığına rağmen tevzi sistemindeki bozukluk yüzünden aynı mahsul muhtelif yerlere birkaç kere nakledilmek suretiyle hem masraf artmakta, hem de iâşe sisteminde teveşüşler doğmaktadır." Seçim Yerlerinde Tetkiklerde Bulunmuş Eskişehir Mebuslarının Tanzim Eyledikleri 26.11.1943 Tarihli Rapor, BCA CHPK (490.1 / 652.169.1).

re başvurmaları hükümetin hububat alımlarının ve TMV'nin etkili bir biçimde uygulanmasını engelliyordu.

Özellikle TMV'nin tahmini ve tahsili sürecinde görevlendirilen memurlar sayıca azdı ve bütün işlere yetişmeleri mümkün olmuyordu. Geçici olarak TMV işlerinde istihdam edilen memurlar genelde öğretmenler, lise mezunları ve lise öğrencileri arasından seçilmişti. Yetersiz sayıdaki bu memur kadrosunun, aceleyle seçilmiş olması dolayısıyla, yaptığı işle ilgili yeterli bilgiye sahip olmaması ve tarımsal üretimden anlamaması, verginin ölçümü, tahmini ve toplanması esnasında önemli sorunlar yaratıyordu. TMV'nin uygulanışına ilişkin gözlemlerde bulunmuş olan Ali Rauf Arsan'a göre, "Acele ve rastgele devşirilmiş bir kısım muvakkat memurlar kifayetsizdi."⁷⁰ Kimi memurlar, köylüyü zor durumda bırakmamak için köylülerin hasat edecekleri ürünü, olması gerekenden çok daha düşük tahmin ediyordu. Bir Ofis memuru, kendisiyle röportaj yapan bir gazeteciye içinde buldukları bu paradoksu, "Biz biraz cesurane tahminlerde bulduk mu, müstahsilin hayatiyle oynamış oluruz. Çünkü mahsul tahminden az olursa ne olacak?" diyerek açıklıyordu.⁷¹

Bazı durumlarda, ileride ifade edileceği üzere, tam tersi oluyor, hububat alımlarında görevlendirilen Ofis memurlarının köylünün devlete teslim etmesi gerekenden daha yüksek miktarlarda tahminlerinde buldukları ve köylüye fazladan yükümlülükler yükledikleri oluyordu. Köylülerin buna tepkisi ise, ürününü saklayarak devletten kaçırmak oluyordu. Bu durum, hem hububat alımlarının hem TMV'nin etkinliğini azaltıyor, hem de köylüler arasında hoşnutsuzluğa neden oluyordu.

Sorun sadece Ofis memurlarının gerekli niteliklerden yoksun olmalarında ve eksik ya da fazla tahminlerde bulunmalarında değildi. Ofiste görevli memur sayısı da Ofis'in üstlendiği işlerin boyutları karşısında yetersiz kalıyordu. Ofis personeli bütün tahmin, ölçüm, tahsil, nakliyat vb. depolama işlerine yetişemiyordu. Ahmet Emin Yalman'ın vergi toplama işlerinin yürütüldüğü bir köyde röportaj yaptığı Ofis'e bağlı Ölçü İşleri Bölge Amiri, her köyde yirmi, otuz, hatta kırk harman yeri olmasına karşın, her köye sadece bir ölçme memuru gönderilebildiğine dikkat çekiyordu. Tek bir memurun bu harmanların hepsini kontrol altında tutmasının mümkün olmadığını söylüyor, ellerindeki memur kadrosunun TMV'nin tahsilatı sırasındaki ölçüm işlerine kâfi gelmediğinden yakınıyordu.⁷²

Görüldüğü gibi, memur kadrosu sadece nitelik olarak değil, nicelik olarak da tarım ürünlerinin etkin bir biçimde toplanmasına yetecek güçte değil-

70 Ali Rauf, "Toprak Mahsulleri Vergisi Nasıl Tahsil Ediliyor?" *Tan* (22 Şubat 1944).

71 A.g.e.

72 Ahmet Emin Yalman, "Köy Aleminde Duyduklarım", *Vatan* (7 Eylül 1943).

di. Sonuçta Ofis görevlilerinin bütün işlere yetişememeleri hububat alımlarının ve vergilerin toplanmasının aksamasına yol açıyordu. Ofis'in söz konusu personel zaafi, ürünlerini devlete vermekten kaçınan köylülerin lehine bir durum olsa da, vergisini ödemeyi önemseyen veya vergiden kaçma olanağı bulamayan köylüleri mağdur edebiliyordu. Örneğin, Eskişehir milletvekilleri, seçim bölgelerindeki incelemeleri sonucunda hazırladıkları raporda, Ofis memurlarının işlere yetişememesi yüzünden, devlet hissesini teslim etmeye çalışan köylülerin yaşadığı zorluklardan şöyle söz ediyorlardı:

Ofis teşkilâtının bozukluğu ve idaresizliği umumi şikâyetleri toplayan bir mevzudur. Toprak mahsulleri vergisinin cibayeti esnasında harmanlar mühürlü olarak çok bekletilmiş, memurların vaktinde gelip malları ölçmemesi yüzünden halk bizar olmuştur.⁷³

Ofis'in etkinliğini azaltan, bazen köylülerin kendi lehlerine manipüle ettikleri, bazen de onlara çeşitli sıkıntılar yaşatan diğer bir mesele de, Ofis çalışanlarının rüşvet kabul etmeleri, yolsuzluk yapmaları ve çeşitli şekillerde görev ve yetkilerini kendi çıkarları için kullanmalarıydı. Aslında, savaş yıllarındaki hayat pahalılığı koşullarında aldıkları düşük maaşları dikkate alındığında, Ofis çalışanlarının yolsuzluklara eğilim göstermiş olmalarını anlamak mümkündür. Örneğin, TMV'nin toplanmasında istihdam edilen memurları maaşları 80 ile 100 TL arasında değişiyordu. Alt kademelerde ve geçici görevlerde çok daha düşük ücretler alanlar da bulunuyordu.⁷⁴ Halbuki bu dönemde, artan pahalılık nedeniyle bir ailenin geçim masrafları bu rakamları bir hayli aşıyordu. 1944 yılı itibarıyla, beş kişilik bir ailenin ortalama aylık masrafı yaklaşık 300 TL civarında idi ve savaş yıllarında bundan daha az para ile aile geçindirmek oldukça güçtü.⁷⁵ Ayrıca, devlet hisselerinin belirlenmesi sürecinde kullanılan metotlar Ofis görevlilerinin birtakım yolsuzluklarda bulunmalarını kolaylaştırıyordu. Özellikle tahmin usulü, çeşitli hatalara ve yolsuzluklara açık kapı bırakıyordu. Ölçme usulü de çeşitli yanlışlıklara ve hilelere açıktı.

Dolayısıyla, Ofis çalışanları çekilmez hale gelen hayat pahalılığı karşısında, küçük çıkarlar karşılığında köylülerle ortak hareket edebiliyorlar ve köylülerin mahsullerini devletten kaçırmalarına göz yumabiliyorlardı. CHP milletvekillerinin kendi seçim bölgeleri ile ilgili raporlardan ve teftiş bölgelerine dair raporlarda köylerdeki Ofis görevlilerinin geçim darlığı içinde olma-

73 Seçim Yerlerinde Tetkiklerde Bulunmuş Eskişehir Mebuslarının Tanzim Eyledikleri, 26.11.1943 Tarihli Rapor, BCA CHPK (490.1 / 652.169.1).

74 "Toprak Mahsulleri Vergisi Cibayet Heyetleri Kuruluyor", *Tan* (11 Haziran 1943).

75 Zekeriya Sertel, "Bir Çare Lazım", *Tan* (29 Nisan 1944).

larından ötürü kanun dışı davranışlara meyilli olduklarından söz ediliyordu. Örneğin, Zonguldak milletvekillerinin hazırladıkları seçim bölgesi raporuna göre, “uzak bir köyde mahrumiyet içinde yaşayan memurlar zahire tedariki için halka rica ve minnet mevkiinde” bulunuyorlardı.⁷⁶ *Yeni Adana* gazetesinin haberine göre, yöredeki köylerde vergi tahmini, ölçümü veya toplanması işlerinde görev alan memurlar bazı temel ihtiyaçlarının sağlanması karşılığında üretici ile anlaşabilmekte, böylece üreticiler mahsullerini vergiden çıkarabilmekteydi. Gazete, “kışlık bulgur karşılığında köylülerle anlaşan çok sayıda memur” olduğunu bildiriyordu.⁷⁷

Kimi Ofis çalışanları sadece köylülerden rüşvet alarak ya da bazı temel ihtiyaçlarını temin ederek, onların vergi kaçırmasına göz yummakla kalmıyorlar, Ofis’e ait ambarlardan sıklıkla ürün aşırıyorlar, zimmetlerine para geçiriyorlar, çeşitli yollarla Ofis mallarını, araç ve gereçlerini ve toplanan tarım ürünlerini kendi bireysel ihtiyaçları için kullanıyorlardı. Ofis’e ait depolardan mal aşırıan memurlar bazı durumlarda köylülerle işbirliği içinde hareket ediyorlar, bazı durumlarda ise işin boyutları köylüleri dolandırmaya kadar gidiyordu.

Örneğin, Çatalca’da Ofis çalışanları tarafından Ofis’e ait bazı depolardan çuval çuval hububat çalındığı, hırsızlık anlaşılmasın diye çalınan hububatların yerine kum çuvaları konulduğu bildiriliyordu.⁷⁸ Yine, daha üst seviyedeki bir yolsuzluk hadisesinde, Ofis’in ambar ve depolarının ve memur lojmanlarının yapımıyla ilgilenen memurların, Ofis’e ait birkaç yüz bin lirayı zimmetlerine geçirdikleri iddia ediliyordu.⁷⁹

Başka bir olayda ise, savcılık, İstanbul’da bazı Ofis memurları ile Hasköy’de bir değirmen müdürü Abdüselami, değirmen mütehasısı Baki ve değirmen sahiplerinden Zeki ile arkadaşlarını, Ofis’in 4.800 kilo buğdayını zimmetlerine geçirmek suçundan Asliye Altıncı Ceza Mahkemesi’ne veriyordu. Normalde bir çuval buğday öğütüldüğünde iki kilo fazlaşmasına karşın, olaya karışan sanıklar, bu fazlalıkları her seferinde devletten gizlemişler ve binlerce kilo buğdayı kendilerine mal etmişlerdi.⁸⁰

Edirne’nin İskender köyünde ise, köylüler, muhtar ve ölçme memuru el ele verip 1943 yılının mahsulatını saklamışlardı. Yapılan aramalar sonucunda TMV ölçme memurunun evinde 400 kilo buğday bulunmuş; muhtar,

76 Zonguldak Milletvekilleri H. Karabacak, H. Atıf Kuyucak, İ. Etem Bozkurt, Rifat Vardar, S. Devrin, E. Erişir’in 08.10.1942 Tarihli İntihap Dairesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 722.470.1).

77 Nurettin Ünen, “Bir Ahlak İmtihani”, *Yeni Adana* (2 Ağustos 1943).

78 *Tan* (14 Ocak 1944).

79 “Yüz Binlerce Liralık Yeni Bir Yolsuzluk”, *Tan* (27 Nisan 1944).

80 “Toprak Ofisten 4800 Kilo Buğday Saklamışlar”, *Vatan* (9 Ekim 1943).

bekçi ve olayda parmağı olan 20 köylü tevkif edilmişti.⁸¹ Adana'da, Kadirli'deki Ofis şubesinin bekçisi ambardan bir çuval buğday aşırıırken yakalanmıştı.⁸² Eskişehir ve Afyon'da da genelde Ofis çalışanlarının isimlerinin karıştığı olaylarda, Ofis şubelerinden ve silolarından önemli miktarlarda para ve mal çalındığı bildiriliyordu.⁸³

Adapazarı'nda ortaya çıkarılan bir vaka ise bir bakıma ülke çapında Ofis çevresinde dönen olayların bir özetini vermektedir. Adapazarı TMO şef ekperi Cavid, depo memurları Adil ve Mucid, kantarcı Hasan birlikte hareket ederek, ilk olarak, Ofis'e gelen malları noksan tartmışlar ve bu yolla fazladan topladıkları binlerce kilo buğdayı ve mısırı başkalarına satmışlardı. İkinci olarak, köylülerden numune olarak alınan ve geri iade edilmesi gereken mahsulü iade etmemişler ve bunları kâr amaçlı olarak kullanmışlardı. Üçüncü olarak, Ofis'e borcu olan çiftçilerden rüşvet alarak, ürünlerini teslim etmiş gibi göstermişler, bu amaçla sahte fiş düzenlemişlerdi. Dördüncü olarak, TMO'ya ait 2.776 çuval unu başkalarına vermişler ya da satmışlar, bir teneke gaz yağını zimmetlerine geçirmişlerdi. Ve son olarak, sahte belge tanzim ederek 14.000 ton mısırı devletten çalmışlardı. Söz konusu Ofis personelinin devleti yaklaşık 250.000 TL zarara soktukları iddia ediliyordu.⁸⁴

Afyon milletvekili Mebrure Gönenc'in 5 Aralık 1943 tarihli seçim bölgesi raporunda aktardığına göre, TMV işlerinde görev alanlar güç şartlar altında yaşıyordu. Bir bölümü öğrenci olan bu kişiler çoğunlukla tarım konusunda bilgisizdi. Bilgisizlikleri yüzünden işlerini eksik ya da yanlış yaptıkları oluyordu. Bazen de hak ve yetkilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardı. Raportör, bu tür olaylara dair haberleri sık sık işittiğini yazıyordu:

Bu sene Afyon vilayetinde mahsul bol olmuş, fakat halk teşkilatsızlık ve alakasızlık yüzünden yine bir takım ıstıraplarla karşılaşmıştır. Bir kere devlet hissesinin tahsili meselesinde, her yerden hepimizin kulaklarına geldiği gibi, birçok gençlerimiz, hatta mektep çocuklarımız pek büyük manevi zararlara uğramış, devlet işinde hile kullanmaya, hükümet, memleket zararına gayri meşru para kazanmaya alışmış. O zamana kadar belki de bir harman yeri ve yahut bir buğday yığını görmemiş, görse de bunlarla alakadar olmamış olan bu çoluk çocuk bazen hakikaten aldanmış, bazen belki de ihtiyaç içinde bulunması dolayısıyla, paranın cazibesine dayanamamış, bile bile yalan söy-

81 "Edirne'de Bir Memur, Köy Muhtarı ve Yirmi Köylü Tevkif Edildi", *Vatan* (26 Eylül 1943).

82 "Kadirli Ofisinde Hırsızlık", *Yeni Adana* (18 Eylül 1943).

83 "Toprak Mahsulleri Ofisi", *Kocatepe* (12 Ekim 1943).

84 "Büyük Bir Suiistimal: Adapazarı Toprak Mahsulleri Ofisinde Memurlar Çiftçiyi Soymuşlar", *Cumhuriyet* (17 Mart 1944).

lemiş, mahsulü az yazmış, devlete zarar vermiş, kendi ahlakını berbat etmiş. Tabiatile bu hal idare adamlarının durumunu güçleştirmiş.⁸⁵

Memurlar arasında, gittikleri köylerin halkından kalacak yer ve gıdalarının karşılanmasını talep edenler çıkıyordu. Bu tür davranışlar köylüler arasında yaygın bir eleştiri konusuuydu. Örneğin, *Yeni Adana*'nın bir haberine göre, Adana'nın Danacıoğlu köyünde bütün masraflarını köylülerden temin eden ve kanun dışı taleplerde bulunan bir vergi memuru, köylüler tarafından üst makamlara şikâyet edilmişti. Haberde, Ofis memurları konusunda etkili bir teftişe ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekiliyordu.⁸⁶

Tüm bu olan bitenlerde devlet idaresinin oto-kontrol açısından gösterdiği yetersizliğin büyük bir payı vardı. Hububat alımlarında ve TMV'de görevlendirilen personelin acil ve sistemsiz bir biçimde seçilmesine karşın, bunların teftişi hemen hemen yok gibiydi.⁸⁷ Yeterli denetimin olmaması bazı Ofis görevlilerinin keyfi davranmalarına neden oluyordu. Bu da, zaten mahsulünün önemli bir kısmına el konulmasını haksızlık olarak gören köylülerin hoşnutsuzluğunun ve tepkisinin daha da alevlenmesine neden oluyordu. Örneğin, Afyon milletvekili Mebrure Gönenç, Ofis memurlarının yeterli ölçüde denetlenmedikleri için keyfi nedenlerle iş yerine geç geldiklerinden ve iş yerini erken terk ettiklerinden ötürü, Ofis'le işi olan köylülerin büyük sıkıntılarla karşılaştığından, ekim zamanını şehirde bekleyerek geçirdiklerinden söz etmektedir.

Bazı ofis memurlarının, kontrolsüz bırakılmaları yüzünden olacak, işlerine geç başlayıp erken bitirerek borcunu teslim etmek için son baharın en kıymetli işgünlerini feda ederek gelmiş olan köylüyü günlerce bekletmeleri büyük ıstırap yaratmış ve hatta Afyon'un merkezindeki siloda bile, göz önünde kolay kolay affedilemeyecek bir şekil almıştır.⁸⁸

Adana'da da Ofis memurlarının görev yerine zamanında gelmedikleri, iş arasında uzun süre yerlerinden ayrıldıkları ve keyfi davranışlarda buldukları; bu durumun, devlet hissesini teslim etmek için uzak köylerinden kalkarak şehir merkezine gelmiş olan köylüleri çok zor durumda bıraktığı ve köylülerin şikâyetlerine neden olduğu belirtiliyordu.⁸⁹

85 Afyon Mebusu Mebrure Gönenç'in 05.12.1943 Tarihli İntihap Dairesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 613.3.1).

86 "Toprak Komisyonları Murakabeye Muhtaç", *Yeni Adana* (28 Aralık 1944).

87 Hikmet Bil, "Çelik Silolar", *Tan* (10 Ekim 1945).

88 Afyon Mebusu Mebrure Gönenç'in 05.12.1943 Tarihli İntihap Dairesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 613.3.1).

89 "Ofisin Mübayaaya İşlerinden Şikâyet", *Yeni Adana* (13 Haziran 1944).

Verginin tahsilatı bittikten sonra da devlet açısından sorunlar bitmiyordu. Vergi hesapları her açıdan yetersiz olan maliye bürokrasisini günlerce meşgul ediyordu. Ali Rauf şahit olduğu bu süreci şöyle anlatıyor:

Tahsilat bitince bunların hesapları günler ve aylarca maliye dairelerini işgal ediyor. Zaten işi çok ve karışık olan maliye dairelerinin daimi memur kadrosu bunlarla uğraşmağa kafi gelmiyor. Türkiye'nin en ileri mntıklarından biri olan bu Ege kasabasında Toprak Mahsulleri Vergisi böyle tahsil edilince diğer mntıklarda tatbikat ve tahsilat daha parlak olmasa gerektir.⁹⁰

Özet olarak, savaş yıllarında gerek hububat satın alımlarının gerekse TMV'nin uygulanması sürecinde, devlet çeşitli engellerle, imkânsızlıklarla ve kapasite sorunlarıyla karşılaştı. Devlet idaresinin alt yapısal sorunları ve eksikleri daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Devletin tarımsal satın alma ve vergilendirme politikalarıyla tarımsal kaynakları verimli ve etkin bir biçimde kullanmasını engelleyen ilk unsur, devletin ekonomiye müdahale için gerekli donanım ve güce sahip olmamasıydı. Devletin tarımsal kaynaklara el koymak istemesi karşısındaki ikinci engel ise, köylülerin ürünlerini düşük fiyattan devlete satmaya ve TMV'yi ödemeye yanaşmak istememeleri oldu. Ofis'in kapasite sorunları ve Ofis personelinin kanun dışı ve keyfî hareketleri de, köylüler arasında devlete karşı güvensizlik doğurarak; onların zaten haksızlık olarak addettikleri hububat alımlarına ve TMV'ye karşı husumetlerini ve direnişlerini daha da artıracaktı.

Zorunlu hububat alımlarına ve Toprak Mahsulleri Vergisi'ne direniş

Devletin savaş yıllarında hububat alımlarını ve TMV'yi hayata geçirirken karşılaştığı ikinci engel ise, Türkiye tarih yazımında genelde ihmal edilen toplum faktörü, diğer bir ifadeyle vergiye karşı köylülerin gösterdiği direniş oldu. Köylüler savaş yıllarında devletin uyguladığı tarımsal politikalar karşısında pasif kalmadılar. Her ne kadar Millet Meclisi'ne kendilerini sınıfsal olarak temsil eden partileri sokamasalar da, hububat alımlarının ve TMV'nin yasalaşması aşamasında etkili olamasalar da, gündelik yaşam içindeki direnişleri bu tarımsal politikaların ve yasaların uygulanmasını önemli ölçüde etkiledi. Köylülerin gündelik yaşam içinde devlet karşısında gösterdikleri direniş, herhangi bir "politik" ya da ideolojik niyet ve dürtüyle meydana gelmiyordu; daha çok, köylülerin gündelik yaşam içinde kendi yaşamlarını idame ettirmeye çalışmalarının ve kendilerine zarar verdiğini düşündükleri devlet taleplerinden kaçınmalarının sonucuydu. Sonuç, devletin toplu-

90 Ali Rauf, "Toprak Mahsulleri Vergisi Nasıl Tahsil Ediliyor?" *Tan* (22 Şubat 1944).

mak istediği hububatın ve vergilerin istenilen miktarda ve etkili bir şekilde toplanamaması, dolayısıyla devletin mali sıkıntılarının, kentlerdeki iâşe sorununun ve sosyal problemlerin çözümlenmesinin güçleşmesi oldu. Bundan dolayı, 1943 yılında başlatılan sosyal yardım kampanyaları, halkın memnuniyetini ve rejimin meşruiyetini sağlamaktan ziyade, halk arasında eleştiri ve şikâyet kaynağı olacaktı.⁹¹

Köylünün mahsulünü devletten kaçırmamasının ardındaki en temel etken devletin savaş yıllarının enflasyonist ortamında alım yaptığı mahsul karşılığında köylüye piyasa fiyatlarının çok altında ödeme yapmasıydı. 1941'de, devlet kentlerin ve ordunun iâşesinde zorlanınca, köylünün ürününü ucuz kapatarak orduyu ve kentleri beslemek istemişti. Aynı yıl, Ofis piyasada 13-15 kuruş civarında olan buğdayı köylüden 5 kuruşa almaya çalışıyordu.⁹² 1942 yazında kurulan Saraçoğlu hükümeti de el koyduğu hububata bir önceki hükümetin verdiği görece düşük fiyatları vermeye devam etti. Fakat, köylüler piyasa fiyatlarının çok altındaki bu fiyatlara çeşitli yollarla direndiler.⁹³

Köylülerin bu konudaki en yaygın davranışı ürünlerini hükümetten gizlemektir. Köylüler kendi koşulları bağlamında akıl yürütüyor; kanunların ve devletin illegal saydığı davranışları kendileri açısından meşru görüyorlardı. Örneğin, Ahmet Emin Yalman'ın 1943 Eylülünde görüştüğü bir köylü, önceden vicdanlarının gayrimeşru kabul ettiği kaçakçılık gibi davranışları artık meşru görür hale geldiklerini ifade ediyordu:

Hükümete kilesi 3 liraya yüzde elli verdikten ve kendi yiyeceğimizle hayvanlarımızın da yiyeceğini ayırdıktan sonra pazara çıkaracak pek az malımız kalıyor. Çoğumuz kendi malımızın hırsız olduk. Vicdanlarımızın gayrimeşru diye kabul etmeye alıştığı hareketleri zaruret diye gösterir oldu.⁹⁴

Yalman'ın Eskişehir'de dertleştiği ihtiyar bir köylü ise "Hükümetin kararları bizi hırsız edecek, haramı helal saydıracak gibi olmamalıdır!" diyerek yakınıyordu.⁹⁵ Bu ifadeler hem köylüler arasında yaygın olan direnişin varlığı

91 İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan hayat pahalılığı, temel gıda ve ihtiyaç maddelerindeki darlıklar ve artan yoksulluk karşısında hükümetin sosyal yardımları ve bu yardımların uygulanmasında yaşanan sorunlar, yardımların miktar, kalite ve kapsadığı kitleler açısından sınırlarını ve halkın bu süreçteki hoşnutsuzluğunun ayrıntılı bir tasvir ve tahlili için bkz. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam*, s. 292-359.

92 Kafaçoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, s. 72.

93 Şevket Pamuk, "War, State Economic Policies, and Resistance...", s. 133-134.

94 Ahmet Emin Yalman, "Ege'den Notlar 3: İstihsal Adamının Hükümetten Şikâyetleri", *Vatan* (18 Eylül 1943).

95 Ahmet Emin Yalman, "Yaratıcı Beraberlik", *Vatan* (24 Ekim 1943).

ğına, hem de köylülerin bilincinin otonom niteliğine ışık tutmaktadır. Görüldüğü gibi köylüler, “haram ve helal” gibi kavramı ve meşru davranış kriterlerini kendi ekonomik koşulları bağlamında görelileştiriyorlardı. Devletin köylüden taleplerinin, kendilerine yapılmış bir haksızlık olduğunu belirterek, mahsullerini devletten gizlediklerini ima ediyorlar, hatta açıkça ifade ediyorlardı. Cahit Kayra da savaş yıllarında köylerde görev yapmış bir memur olarak, köylünün içinde bulunduğu koşullar dolayısıyla TMV’yi haksızlık olarak addedtiğini belirterek, köylünün devlet politikalarına bakışına ışık tutmaktadır.

Onların çocukları askerdeydi. Köyde çalışacak insan kalmamıştı. Gaz, tuz bulunmuyordu. Onlara göre yetiştirdikleri ürünü az ya da çok ellerinden almak haksızlıktı.⁹⁶

Savaş yıllarında devletin tarımsal ürünlere el koymasına karşı köylülerin sergilediği direnişte sadece ürünlerinin gerçek değerlerinin altında satın alınması gibi ekonomik nedenler rol oynamadı. Köylerde devlet hisselerini toplamakla görevli subaşılardan ve Ofis memurlarının kanun dışı hareketleri, Ofis görevlilerinin görev ve yetkilerini suistimal ederek köylüyü sömürmek istemeleri, bazen de köylüler arasında nüfuzlu köylüler lehine fark gözetmeleri ve rüşvetle iş görmeleri köylünün devlet politikalarına olan güvensizliğini pekiştirerek, köylüyü mahsulünü devletten kaçırmaya sevk etti.

Hububat alımları sürecinde köylerde devlet hissesinden sorumlu olarak atanan subaşılardan yanlış ya da çıkar sağlamaya yönelik hareketleri, köylüler arasında yaygın şikâyetlere yol açıyordu. Örneğin, Zonguldak milletvekillerinin 8 Ekim 1942 tarihli raporlarına göre, mahsullerin tarlalarda yapılan tahminlerinde meydana gelen isabetsizlikler ve hatalar vilayetin her tarafında yaygın bir şikâyet konusu haline gelmişti.⁹⁷ Ahmet Emin Yalman’ın röportaj yaptığı bir köylünün söyledikleri de, köylülerin devlet görevlilerinin haksız ve adaletsiz davranışları karşısında nasıl müteessir olduklarını ve bu nedenle köylülerin hile, vergiden kaçırma, aşırma ve rüşvet verme gibi yollara başvurduklarını göstermektedir:

Birçok yerde subaşı, ekimi fazla olan zengin çiftçiye karşı müsamaha göstermiş, geçimi zaten dar olan aciz köylüye ve kendisine düşman olanlara yüklenmiştir... Cidden haksızlığa uğrayanlar çok ezilmiştir. Borçlanma listeleri meşru bir hareket noktası diye kabul edildiği için, köylü bazen yüzde yüz

96 Kayra, ‘38 Kuşağı, s. 111.

97 Zonguldak Milletvekilleri H. Karabacak, H. Atf Kuyucak, İ. Etem Bozkurt, Rifat Vardar, S. Devrin, E. Erişir’in 08.10.1942 Tarihli İntihap Dairesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 722.470.1).

mahsulü verdiği halde borcun altından kalkmamış ister istemez mahsule hile karıştırmak gibi hareketlere başvurmuş, köyün ahengi bozulmuştur. Bundan başka borçlu kalanlar aleyhinde adli takibat devam etmiş, bu da bazı yerlerde mevkufen⁹⁸ yapılmıştır.⁹⁹

Vergi tahmininde yapılan yanlışlıklar ya da adaletsizlikler ülkenin hemen her yerinden şikâyetlerin yükselmesine neden oluyordu. Tahminlere ilişkin şikâyetlere basında, milletvekillerinin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdikleri raporlarda ve CHP'nin yerel kongrelerinde dile getirilen eleştiriler arasında sık sık rastlamak mümkündür.¹⁰⁰ Örneğin Afyon gibi CHP'nin kalesi olan önemli bir tarım merkezinde yapılan CHP Merkez Kazanış Kongresi'nin Vilayet Kongresi'ne sunduğu dilekler arasında vergi tahmininde yapılan hataları, özellikle muhtarların yolsuzluklarını ve köylüye yaptıkları kötü muameleleri ifade eden bir madde göze çarpmaktadır. Buna göre, ürün tahminlerinde TMV'nin öngördüğü yüzde 10'u aşan, hatta yüzde 20'ye ulaşan oranlar ortaya çıkıyordu. Ayrıca, tahmin işlerinde görev alan bazı muhtarlar yetkilerini kötüye kullanıyorlar, köylüler arasında ayırım yapıyorlardı.¹⁰¹ Muhtarların toprak sahipleriyle yakınlığı dikkate alınır sa, muhtarların vergi işlerindeki yolsuzluklarından en çok onların yararlandığı, küçük üreticilerin ise zarar gördüğü düşünülebilir. Birçok köy muhtarı, kendi statülerinden yararlanarak hububat alımlarını ve TMV'yi bireysel çıkarları lehinde manipüle etmeye çalışıyordu. Köylüler muhtarların bu gibi davranışları karşısında, onlara karşı çeşitli şekillerde mücadeleye girişiyorlardı. Köylülerin bu durum karşısındaki tepkilerinin bir örneğini, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdikleri bir şikâyet mektubundan görmek mümkündür. Bartın'ın Akpınar köyünden Hüseyin Ç., Muhittin T., Hakkı C. ve Mehmet O. isimli köylülerin mektubuna göre, köy muhtarı kendi toprakla-

98 Zor yoluyla, gözaltına alarak, hapsederek.

99 Ahmet Emin Yalman, "Egeden Notlar-7", *Vatan* (6 Mayıs 1943); Ahmet Emin Yalman, "Köylüden Haber", *Vatan* (27 Nisan 1943).

100 CHP Afyon Merkez Kazanışın 1944 Yılı Kongresinde Kabulüne Karar Verilip Vilayet Kongresinin Tetkikine Sunulan Dilekler, BCA CHPK (490.1 / 133.539.1).

Milletvekili raporlarında bu konuyla ilgili bilgiler vardır. Örneğin Denizli milletvekili Emin Arslan Tokat 1943 yılına ait raporunda konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanıyordu: "Toprak Mahsulleri Vergisi tarhındaki haksızlıklar ve Ofis'e zahire götüren köylülerin bekletilmesi..." Denizli Mebusu Emin Arslan Tokat'ın 1943 Yılına Ait İntihap Dairesi Raporu, BCA CHPK [No. 490.1 / 509.2043.1]. Zonguldak milletvekilleri ise devlet hisselerinin tahminiyle ilgili köylülerin şikâyetlerini şöyle kaydediyorlardı: "Mahsullerin tarlalarda yapılan tahminlerinde vukua getirilen isabetsizliklerden ve hatalardan vilayetin her tarafında şikâyet edilmiştir." Zonguldak Mebusları H. Karabacak, İ. E. Bozkurt, Rifat Vardar, H. A. Kuyucak, Ş. Devren'in 08.10.1942 Tarihli İntihap Dairesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 722.470.1).

101 CHP Afyon Merkez Kazanışın 1944 Yılı Kongresinde Kabulüne Karar Verilip Vilayet Kongresinin Tetkikine Sunulan Dilekler, BCA CHPK (490.1 / 133.539.1).

rını ve ürününü az göstererek vergiden kaçırıyordu. Köydeki bir sürü yoksul ve dar gelirli köylüye muhtardan daha fazla vergi ödüyordu.¹⁰² Başka bir hadisede, Ankara'nın Bala ilçesinin Aşıkoğlu köyünde muhtarın yaptığı adam kayırma ve vergi kaçakçılığı karşısında köylüler muhtarı jandarmaya ihbar etmiş; sonuç alamayınca muhtarı değiştirmek için Bala kaymakamına başvurmuşlardı. Oradan da sonuç çıkmayınca Ankara valiliğine bizzat başvurarak dertlerini anlatmışlar ve CHP Genel Sekreterliği'ne bir şikâyet dilekçesi yazarak, muhtarın vergilendirme konusundaki kanunsuzluklarını sıralamışlardı.¹⁰³

Devlet görevlilerinin ve köy muhtarlarının bu tür davranışları, köylülerin bunlara karşı geliştirdikleri tepkiler ve mahsullerini bu görevlilerden kaçırma teşebbüsleri köylüler ile devlet görevlilerinin ve birbirlerine olan güvenini daha da sarstı. Bu durum, özellikle devlet görevlilerinin, kolluk güçlerinin de desteğiyle köylüye fiziksel anlamda kötü muamelede bulunmalarına neden oldu. Dolayısıyla, hububat alımları ve TMV'nin tahsili sürecinde memurların ve özellikle de jandarmanın baskısı ve kötü muamelesi köylülerin bir diğer şikâyet konusu oldu. Köylülerin haksız addettikleri vergi oranlarına direnişi ve memurlarla ilgili şikâyetleri karşısında, yerel idareciler bazen keyfi vergiler saldı. Bazen de zora başvurdular. Jandarmaların köylülerin evlerini ve samanlıklarını basması, araması ve bütün mahsullerine el koyması ender olaylardan değildi. Bu gibi olaylar köylüler arasında devlete karşı büyük bir hoşnutsuzluğa yol açıyordu. Pek çok köylünün vergiye ve memurlara direnişleri ve itirazları neticesinde hapse atıldığı oluyordu.

Seçim bölgeleri olan Eskişehir'de incelemelerde bulunan milletvekillerinin kaleme aldığı bir rapor, TMV'nin tahsili sürecinde görülen bu tür kanundışı, keyfi ve zorba davranışları "idaresizlik" olarak tanımlamakta ve bunların köylüleri nasıl sıkıntıya sürüklediğini, devletten soğuttuğunu ve kanunların meşruiyetine zarar verdiğini belirtiyordu. Milletvekillerine göre, vergilerin öngörülen miktarda toplanmadığını gören yerel idareciler, keyfi usullerle köylüleri bunaltmışlar; köylüler ise bunlara ayak diremişler ve bu yüzden çeşitli yaptırımlara maruz kalmışlardı.¹⁰⁴

Ahmet Emin Yalman da köylerde yaptığı gözlemlerine dayanarak, köylü üreticiler arasında, hasat mevsiminde elde ettiği bütün ürünü verdiği halde, borcunu ödeyemeyen, bunun için öküzünü, besi hayvanını ya da bazı tarım-

102 Bartın Yeniköy Muhtarı'nın CHP Genel Sekreterliği'ne Mektubu, BCA CHPK (490.1 / 491.1978.1).

103 BCA CHPK (490.01 / 459.1884.2).

104 Seçim Yerlerinde Tetkikler Yapmış Olan Eskişehir Mebuslarının Tanzim Eyledikleri 26.11.1943 Tarihli Rapor, BCA CHPK (490.1 / 652.169.1).

TMV'yi ödeyemedikleri için Karaman Cezaevi'ne gönderilen köylü mahpuslar... Bu vergiyi ödemeyip veya ödeyemeyip hapse girenler on binleri buluyordu. Cemal Kutay, Kazım Karabekir'in kişisel arşivinde bulunan bu fotoğrafın arkasına, "Toprak Mahsulü borçlarını veremediklerinden dolayı mahkûm olan köylü efendilerimiz..." diye not düşüldüğünü belirtir. Bkz. Cemal Kutay, "Türkiye İhtilâllerin Eşiğindedir", *Tarih Sohbetleri* 5 (Mayıs 1967), s. 19.

sal araç ve gereçlerini satan ve bütün iyi niyetine rağmen hapse atılanların olduğunu belirtiyordu.¹⁰⁵

TMV'nin tarh edilmesinde, üretim yapılan arazinin topografik yapısı, bölgenin iklimi ve köyün üretim koşulları dikkate alınmadığından, kıt kanat geçinen köylerden vergi alınması bu köylerin ahalisini zor durumda bırakıyordu. Örneğin İstanbul'un Şile, Çatalca, Beykoz, Yalova gibi kazalarında, ormanlık, kayalık ya da çorak yerlerde yaşayan kömürçü, oduncu, ormancı köylerindeki ailelerin beş on dönümlük tarlalarından kaldırdıkları ürün, kendilerinin iki üç aylık ihtiyaçlarını ancak karşılamaktaydı. Bu nedenle, TMV'yi ödemekte güçlük çekiyorlardı. Bu tür ormancı ve kömürçü köylerinde yaşayan köylüler vergi yüzünden sık sık devlet dairelerinin kapısına gelerek yardım istiyorlardı.¹⁰⁶

Köylülerin hoşnutsuzluklarını ifade eden bir başka araç ise halk kültürüydü.

105 Ahmet Emin Yalman, "Köylü Hakkında Yanlış Kanaatler", *Vatan* [22 Ağustos 1943]. Ayrıca bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim, (1922-1944)*, cilt 3 (İstanbul: Rey Yayınları, 1970), s. 359.

106 Selahaddin Demirkan, "Toprak Mahsulleri Vergisi ve Hükümet Hisseleri", *Köye Doğru* 72 (1943), s. 3.

Söylenti, türkü ve taşlamalı halk şiiri gibi halk kültürü öğelerinin okur-yazarlığın düşük olduğu ve yazılı kültürün gelişmediği kırsal toplumlarda enformel bir iletişim aracı olduğu ve kitleler arasında yayılarak örgütsüz de olsa, benzer çıkarılara, düşünce ve duygulara sahip olan geniş bir enformel grup oluşturduğu ve bu grubun bazı davranışlarını meşrulaştırdığı düşünülebilir. Bu anlamda halk kültürünün sadece hoşnutsuzluk ifade etmekte kalmayıp, vergi kaçırma gibi konularda köylülüğün bireysel davranışlarına zımni bir kolektivite kazandırabileceği ve onları cesaretlendirip meşrulaştırabileceği düşünülebilir.¹⁰⁷ Örneğin, Millet Meclisi'nin tanınmış simalarından Nuri Demirağ, Meclis kürsüsünden, hububat alımlarındaki yanlışlıkların ve suistimallerin köylüler arasında, “başka köylülerin daha az oranda vergi verdiği, bu nedenle kendilerinin de az vermesi gerektiği” yolunda söylentilere yol açtığını söylüyordu:

Tahmin meselesi daima millet arasında, halk arasında şikâyeti ve dedikodu-yu ve bazan haksızlığı da mucip olmuştur .. Hükümet % 25 almıya karar vermişken % 22 almış fakat yine muteriz?¹⁰⁸ Neden muteriz? Çünkü falan yer % 20 vermiştir. Köylü oradaki gerek az tahminler dolayısıyla ve gerek subaş-larını tatmin ederek az yazdırmak suretiyle yani % 22 yerine % 10 vermişlerdir. Bu durum, “Efendim, o bu kadar verirken biz niçin fazla verelim,” diye bir takım dedikodulara ve şikâyetlere sebep oldu.¹⁰⁹

Yine, Köy Enstitülü öğrencilerin yazdığı bir piyes de, köylülerin nasıl her fırsatta TMV'yi eleştirdiğinin; eleştirel ve otonom bilinç yapısının bir işaretidir. Savaş yıllarında devletin köylüyle en yakın organı Ofis o kadar nefret edilen bir kurum olmuş ve köylülerin zihninde öyle olumsuz bir yer etmişti ki, Köy Enstitüleri'nden bir köylü çocuğunun yazdığı piyeste, köylülerin Ofis'e ne kadar ürkerek baktıkları ortaya konuyordu: Piyesteki köylüler, köye geldiği söylenen “tifüs”ü “Ofis” olarak anladıkları için çok korkmuşlar, Ofis'in köye yaklaştığı haberi köylüyü paniğe sürüklemişti. Fakat sonunda gelenin Ofis değil de tifüs olduğunu anlayınca “Çok şükür be!. Biz de Ofis sanmıştık, tifüs gelirse gelsin, o bir şey değil!” diyerek sevinmişlerdi.¹¹⁰ Yine, bu makalenin başında yer alan, köylünün eleştireliliğini, serzenişini ve dire-

107 Köylülerin söylenti, türkü, halk şiiri ve fıkra gibi halk kültürü öğelerini, düşünce ve duygularını ifade etmelerini sağlayan, duygu, düşünce ve hareketlerine kolektivite ve meşruiyet kazandıran bir tür gündelik direniş aracı olarak kullanılmalarıyla ilgili bkz. James C. Scott, “Resistance Without Protest and Without Organization: Peasant Opposition to the Islamic Zakat and the Christian Tithe”, *Comparative Studies in Society and History* 29/ 3 (Temmuz 1987), s. 452. Ayrıca bkz. Ranajit Guha, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (Durham: Duke University Press, 1999); özellikle bkz. 5. Bölüm ve 6. Bölüm.

108 İtiraz eden; kabul etmeyen.

109 TBMM ZC (19.4.1944), C.9-10, D.7, T. 1, B. 44, s. 64.

110 Yalçın Kaya, *Bozkırdan Doğan Uygarlık: Köy Enstitüleri* (İstanbul: Tılgat Matbaacılık, 2001), s. 84.

nişini yansıtan Satılmış Töremiş adlı, muhtemelen yöresinde ozan olarak tanınan bir köylünün taşlamalı şiiri de köylülerin vergiden duyduğu hoşnutsuzluğun somut bir ifadesi olarak görülebilir.¹¹¹

Bu çerçevede, hububat alımlarının ve TMV'nin uygulanışı ile ilgili söylenti veya taşlamalı şiirlerin, folklorik öğeler olmanın ötesinde, onları dillendiren ve yayan köylülerin vergi kaçakçılığına üstü örtülü bir meşruiyet ve kolektive kazandıran bir etmen olduğu söylenebilir. Bazı köylülerin düşük oranlarda vergi ödemiş olduğu ya da hiç ödemiş olduğu yolundaki söylentinin, söylentiyi dile getirenlerin kendi vergiden kaçırma eylemlerini meşru ve haklı gösteren bir dayanak olduğu ve vergi kaçırma eylemlerini meşrulaştıran bir işlev gördüğü söylenebilir. Yukarıdaki örnek gösteriyor ki, köylüler diğer köylülerin daha az vergi ödediğine, belki de hiç ödemediğine dair haberleri kulaktan kulağa birbirlerine aktarıyorlardı. Böylelikle, kendi vergiden kaçırma eylemlerini, başkalarını örnek göstererek meşrulaştırıyorlar, bütünün bir parçası gibi gösteriyorlar, normal vergi oranlarına itiraz ediyorlar ve kendilerine enformel bir suç ortaklığı ağı oluşturuyorlardı. Savaş yıllarında sadece devlet görevlilerinin vergi tahmininde yaptıkları hataların değil, kötü ve haksız muamelelerin de bu tür söylentilere konu olduğu, köylüyü mahsulünü kaçırmaya sevk ettiği düşünülebilir.

Sonuçta köylüler, devletin 1941 yılından beri yürüttüğü hububat alım politikalarına ve TMV'ye karşı yaygın bir direniş gösterdiler. Bu direniş, yüksek siyaset perspektifinin görmeye alıştığı ya da tarihte sürekli izini sürdüğü türden açık, örgütlü, organize, programlı ve doktriner bir hareket değildi. Köylüler Anadolu kırsalının toplumsal, ekonomik, kültürel koşulları içinde, kendi çıkarlarını kendi bildikleri gündelik, enformel ve anonim yöntemlerle savunmaya çalıştılar.

Köylülerin hububat alımlarına ve TMV'ye karşı en çok başvurduğu yol ürünlerini gizlemektir. Gerek basından, gerekse milletvekili raporlarından, köylülerin bu eylemlerini takip etmek mümkün. Dönemin gazetelerine baktığımızda, ürününü devletten kaçıran ya da kaçırmaya çalışırken yakalanan köylülerle ilgili haberlere sıklıkla rastlanabilir. Örneğin, Yalman'ın röportaj yaptığı bir çiftçi, köylülerin devletin belirlediği fiyatla mahsulünü vermediğini, cami köşelerine sakladığını söylüyordu:

Köylü ondan evvelki azami fiyata mahsulünü vermedi, sakladı. Bizim tarafta toprak rutubetlidir, mahsul gömülmez. Cami köşelerine, şuraya buraya sakladı.¹¹²

111 Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi, Pertev Naili Boratav Arşivi (11-16 / K. 17 / D. 15).

112 Ahmet Emin Yalman, "Bir Çiftçiyle Mülakat", *Vatan* (9 Nisan 1943).

Tan'ın bir haberine göre, bir köylünün samanlığında yapılan aramalar sonucunda, 450 kilo buğday mahsulünü, devlet hissesini vermemek amacıyla saman altında sakladığı anlaşılıyordu.¹¹³ Başka bir habere göre de, Adapazarı Çaybaşı Fuadiye köyünde, yetmiş hanelik köyün yirmi hanesi 1942 yılında Ofis'e vermeleri gereken mahsullerini gizlemek suretiyle vermemişlerdi. İhbar üzerine yapılan aramalarda 6 hanede saklı mısır bulunuyor; bir başka hanede, 50 kilo beyan edilen mahsul miktarının aramalar sonucu 250 kilo olduğu anlaşılıyordu.¹¹⁴

Gazetelerin arka sayfalarında ilan edilen savcılık ve mahkeme karar özetleri köylülerin Milli Korunma Mahkemeleri'ne intikal eden vergi kaçırma olaylarını gözler önüne serer. Vergi vermemekten ötürü mahkemeye verilen köylülerle ilgili ilanlar "Cumhuriyet Müddeiumumilikleri Karar Hülâsaları" başlığı altında yayımlanıyordu. Birkaç örnek vermek gerekirse, *Vatan*'ın yayımladığı bir karar özetine göre, Afyon Bolvadin Büyük Karabağ köyünden Yusufoglu Mevlut D., hükümetçe el konulan toprak mahsulünden devlet hissesini vermemek için 232 kilo buğday gizlemiş ve Milli Korunma Kanunu'na muhalefetten mahkemeye verilmişti.¹¹⁵ Yine benzer bir ilana göre, Göcenoluk köyünden Bekiroğlu Ömer D.'nin evinde hububat bulunmuş ve Milli Korunma Mahkemesi'ne verilmişti.¹¹⁶

Sadece bir gün içinde bu türden çok sayıda ilanın yayımlanması köylülerin direnişlerinin ne kadar yaygın olduğuna işaret etmektedir. 29 Aralık 1943 tarihli *Tan* gazetesinde yayımlanan ilanlarda çok sayıda köylünün mahsullerini gizlemek yoluyla vergi kaçırmaya teşebbüs etmekten mahkemelere verildiği görülmektedir. Bunlar arasında, Seyitgazi'nin Yeşilyurt köyünden Himmetoğlu Mehmet U., "Devlet hissesi alınmamış buğday hasılatını harmandan kaçırmak suretiyle" Göcenoluk köyünden Musaoğlu Mehmet C. "Kaçak olarak evinde 240 kilo buğday ve 40 kilo arpa saklamak suretiyle", aynı köyden Ahmetoğlu Mustafa Ç. "Kaçak olarak evinde 367 kilo buğday ve 108 kilo arpa saklamak suretiyle", İbrahimoğlu Aziz Ö. "Kaçak olarak evinde 343 kilo buğday saklamak suretiyle", Mehmet oğlu Halil İbrahim U. "Kaçak olarak evinde 576 kilo buğday saklamak suretiyle", Milli Korunma Kanunu'na muhalefetten mahkemelere veriliyor ve çeşitli cezalara çarptırılıyorlardı.¹¹⁷

Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhuriyet Müddeiumumilikleri'nin karar

113 *Tan* (8 Şubat 1944).

114 *Tan* (28 Haziran 1943).

115 "Afyon Bolvadin Müddeiumumiliğinden", *Vatan* (4 Aralık 1943).

116 *Tan* (8 Şubat 1944).

117 *Tan* (29 Aralık 1943).

özetleri de köylülerin zorunlu hububat alımlarına ve vergiye karşı direnişini görmek için önemli bir kaynaktır. İşlenen suçlar arasında “mahsulü beyan etmemek”, “yalan beyanda bulunmak”, “mahsulü zamanında teslim etmemek”, “vergiye tâbi mahsulü gizlemek suretiyle devletten kaçırmak” gibi hareketler vardır.¹¹⁸ 1 Nisan 1943'te *Resmi Gazete*'de yayımlanan Karaman Cumhuriyet Müddeiumumîliği ilanlarında, “Hükümete borçlandığı hububatı gününde Ofis'e teslim etmemek suretiyle Milli Korunma Kanunu'na aykırı hareket etmekten” Karaman'ın çeşitli köylerinden Mustafa Ş., Mehmet N., Ahmet Ç., Ali Z., Mehmet Ç., Ali E., Mehmet K., Süleyman K., Arif Ş., Hasan Ali Ç., Seyit E., Hasan T., Durmuş C., Bekir K. ve Mustafa B. üç ay hapis ve 250'şer lira ağır para cezasına çarptırılıyorlardı.¹¹⁹ 21 Nisan 1943 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanan Karaman Asliye Ceza Mahkemesi karar ilanları ise, “Hükümete borçlandığı hububatı gününde Ofis'e teslim etmemek suretiyle Milli Korunma Kanunu'na aykırı hareket etmekten” Bayram Ali B., Abdullah G., Şaban A., Abdullah D., Mehmet E., Mustafa G., İbrahim Ö. ve Ali K. isimli köylüler üç ay hapis ve 250'şer lira ağır para cezasına çarptırılıyorlardı.¹²⁰ 15 Haziran 1943 tarihli *Resmi Gazete*'de ise Korkuteli ve Amasya Müddeiumumîlikleri tarafından yayımlanan ilanlarda ise, “Hükümetçe el konulan zahireyi kaçırmaktan” ve “Hükümete borçlandığı mahsulü teslim etmemek suretiyle Milli Korunma Kanunu'na muhalefetten” çeşitli köylerden Halis K., Ramazan Ç., Abdullah S., Mehmet K., Osman Ş., Fatma A. ve Orhaoğlu A. adlı köylüler çeşitli cezalara çarptırılıyordu.¹²¹ Yine 30 Kasım 1943 tarihinde Arapsun Cumhuriyet Müddeiumumîliği tarafından yayımlanan bir ilanda, Nevşehir'in Çat köyünden Nuri A. “Devletçe el konulmuş hububatı müsaadesiz nakletmekten”, Yunus K., Muhittin Ü., Naci A., Derviş Ş. adlı köylüler de “Devlet hissesini vermemek için harmandan ölçtürtmeden hububat kaçırmak suretiyle Milli Korunma Kanunu'na muhalefet etmekten”¹²² suçlu bulunarak çeşitli cezalara çarptırılıyordu. 26 Mayıs 1944 tarihinde yayımlanan Iliç kazası Cumhuriyet Müddeiumumîliği karar ilanlarına göre, “El konulmuş hububatını kaçırmaktan maznun” çeşitli köylerden Ali Y., Hasan E., Halil Ö., Arif O., Ali O., Ali K., Hasan K., Kadir A., Musta-

118 Bkz. *Resmi Gazete* (RG) no. 5355 (13 Mart 1943), s. 4673-4674; RG, no. 5370 (1 Nisan 1943), s. 4790-4791; RG, no. 5407 (18 Mayıs 1943), s. 5048; RG, no. 5430 (15 Haziran 1943), s. 5323; RG, no. 5569 (30 Teşrinisani 1943), s. 6131; RG, no. 5608 (20 Kânunusani 1944), s. 6307; RG, no. 5680 (13 Nisan 1944), s. 6719-6720; RG, no. 5684 (18 Nisan 1944), s. 6759; RG, no. 5688 (22 Nisan 1944), s. 6784-6785; RG, no. 5714 (26 Mayıs 1944), s. 6946-6947.

119 RG, no. 5370 (1 Nisan 1943), s. 4790-4791.

120 RG, no. 5387 (21 Nisan 1943), s. 4900.

121 RG, no. 5430 (15 Haziran 1943), s. 5323.

122 RG, no. 5569 (30 Teşrinisani 1943), s. 6131.

fa E., Hüseyin A., İsmail A., Mustafa K., Mehmet K., Şaban O., Şerif C., Haydar U., Sadullah K., Hüseyin A., İsmail B., M. Ali B., Bekir B., Ahmet S., Mustafa G., Hüseyin Ç., Mehmet E., Aziz B. ve Ahmet A. isimli köylüler değişik oranlarda para cezalarına çarptırılıyorlardı. ¹²³ *Resmi Gazete*'de daha pek çok benzer ilan görmek mümkün.

Köylülerin hububat alımlarından ve vergiden kaçmak için izlediği bir başka yol, vergisi ödenene kadar toprak mahsullerinin nakli ve satışı yasak olmasına karşın, ürünlerini olabildiğince hızlı bir şekilde tüccarlara satarak elden çıkarmaktı. Örneğin, Çerkezköy'de Sabri, Ahmet ve Ali adında üç köylü ürettikleri iki ton mısırı, yasalar hilafına, hükümet hissesini vermeden, bir makarna fabrikasına ve zahire tüccarlarına satmıştı. ¹²⁴ Ayrıca, tonlarca buğdayın demiryolu ya da deniz yoluyla kaçak olarak İstanbul'a getirilmesi ve karaborsada satılması, o dönemde sık karşılaşılan ve yaygın olarak bilinen bir olguydu. ¹²⁵

Mahsulü gizleyerek veya tüccara satmak yoluyla elden çıkararak zorunlu alımlardan ve TMV'den kaçmanın köylüler arasında oldukça yaygın olduğunu gösteren başka bir kanıt da, TBMM Yıllıkları'nın "Arzuhaller" bölümünde listelenen dilekçe özetleridir. Dilekçe özetleri arasında Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden köylülerin hububat alımlarından ve TMV'den kaynaklanan borçlarının ya da bakayalarının affedilmesini veya eşit paylarla taksitlendirilmesini talep eden çok sayıda dilekçe vardır. Hatta dilekçe özetlerinden görülebileceği gibi, bazı ilçelerin çok sayıdaki köyünden dilekçeler gönderilmiş olması ve bir köyden birden fazla kişinin dilekçeye imza atmış olması, belirli bir yörede vergiyi ödememe ya da vergiye itiraz etme eylemlerinin yaygın olduğu ve kolektif bir hal aldığı göstermektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse, Havza'dan Rasim Ş. ve arkadaşları, "1945 yılına ait Toprak Mahsulleri Vergisi'nin alınmamasını"; Hatay Mahmutlu köyünden Bostan F. ve arkadaşları, "Toprak Mahsulleri Vergisi bakayalarının alınmamasını"; Dimetoka, Biga'dan Mustafa E. ve arkadaşları, "1945 yılına ait Toprak Mahsulleri Vergisi'nin üç taksitle ödenmesini"; Sungurlu, Karaçay köyünden Yusuf B. ve arkadaşları, "Hububat vergisi borçlarının affını"; Havza, Salariç köyünden Kadir Ç., "1945 yılına ait hububat vergilerinin terkinini ve borçlarının ertelenmesini"; Havza, Kamlık köyünden Mehmet K., "Toprak Mahsulleri Vergisi

123 RG, no. 5714 (16 Mayıs 1944), s. 6946-6947.

124 "Ektikleri Mısırın Hükümet Hisselerini Vermemişler", *Vatan* (18 Aralık 1943).

125 "Bir Vagon Kaçak Buğday Müsadere Olundu", *Vatan* (16 Ekim 1943). Buğdayı bulgur diye gösterip İstanbul'a sokanlar olduğu belirtiliyordu. Bkz. *Tan* (7 Ocak 1944). Bir başka haber şöyleydi: "Son zamanlarda ekserisi Tekirdağ olmak üzere Bandırma ve sair iskelelerden İstanbul'a Koordinasyon Kararına aykırı olarak kaçak buğday, arpa, mısır ve yulaf getirildiği" saptanıyordu. *Tan* (5 Ocak 1944).

borçlarının affını”; Yozgat, Akdağmadeni, Boyalık Köyü muhtarı Dursun G., “Toprak Mahsulleri Vergisi borçlarının alınmamasını”; Körük köyü muhtarı Veli Ş., “1945 yılına ait Toprak Mahsulleri Vergisi'nin affını”; Akdağmadeni, Ozan köyü muhtarı Ali D., Yazı Kaplancı köyü muhtarı Mahmut Ö., Tarhane köyü muhtarı Ömer D., Bozhöyük köyü muhtarı Veli A., Konacı köyü muhtarı Mustafa B., Babu köyü muhtarı Hacı E., Kirsinkavağı köyü muhtarı Mehmet K., “1945 yılına ait hububat devlet hissesi borçlarının affını”; Polatlı, Kuşçu köylüleri “Toprak Mahsulleri Vergisi borçlarının taksitle ödenmesini”; Kadınhan'dan Musa D., “1943 devlet hissesinin affını” talep ediyordu.¹²⁶

Vergiye karşı direnişin boyutlarını görmek için diğeri bir kaynak da milletvekillerinin seçim ve teftiş bölgesi raporlarıdır. Savaş yıllarına ait raporlarda, köylülerin vergi kaçakçılıklarıyla ilgili çok sayıda bilgi vardır. Örneğin, Aydın milletvekili Refet Alpman'ın raporuna göre, Aydın vilayetinin toplam tarımsal üretimi yaklaşık 20.000.000 kilo olduğu halde, vergi matrahı toplamda 11.144.131 kilo olarak gösterilmişti. Alpman'ın hesaplamalarına göre bu durum sadece Aydın çevresinde 8.855.869 kiloluk mahsulün vergisinin kaçırıldığı anlamına geliyordu.¹²⁷

Kocaeli milletvekili ve Aydın bölgesi parti müfettişi Fazıl Burge ise Denizli'deki incelemeleri sonucunda, TMO'nun topladığı vergilerin, toplanması tahmin edilen miktarın çok altında kaldığını rapor ediyordu. Rapora göre, Göney kazasında 80 ton tahmin edilen verginin 30 tonuna erişilebilmişti. Kızılcahöyük'te 200 ton olması beklenen vergiden 90 ton, Çal'da 1.000 ton olduğu tahmin edilen vergiden ancak 300 ton toplanabilmişti. Buldan'da ise TMV'nin sadece % 30'u, Babadağ'da % 50'si toplanabilmişti. Rapora göre, Ofis'in yetersizliğinden ve köylülerin vergi vermeye yanaşmamasından dolayı tahakkuk eden vergilerin toplanması imkânsızdı.¹²⁸

Köylülerin vergiyi etkisiz hale getirmek için başvurduğu bir başka yöntem ise ürünlerine yabancı maddeler karıştırarak vergi oranını pratikte düşürmektir. Mahsulü gizlemenin ya da elden çıkarmanın riskli olduğu durumlarda, devlete teslim edilen mahsulün içine yabancı maddeler karıştırmak vergi oranını azaltmanın yollarından biriydi. Diğeri bir yol da, mahsulün çürük kısmını sağlam ürüne karıştırmak, hatta mahsulün tamamıyla çürük ve işe yaramaz olan bölümünü vermektir. Örneğin, İstanbul'un Eyüp ilçesinin

126 TBMM Yıllık (05.08.1946-31.10.1946 ve 01.10.1946-21.10.1947) (Ankara: TBMM Basımevi, 1948), s. 299-330.

127 Aydın Mebusu Refet Alpman'ın 22.11.1944 tarihli Seçim Bölgesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 622.43.1).

128 Denizli, Muğla, Aydın Vilayetlerinin İlçe Kongrelerinde Partililerin Merkezden Dilekleri Hakkında Aydın Bölgesi Müfettişi Kocaeli Milletvekili Dr. Fazıl Ş. Burge'nin 30.12.1944 Tarihli Raporu, BCA CHPK (490.1 / 509.2043.1).

köylerinden 42 köylü, ürettikleri tarımsal ürünlerden devlete çok düşük fiyatla satmaları gereken yüzde 25'lik kısmını mahsullerinin en çürük ve kalitesiz olanlarından seçmişler; bundan dolayı mahkemeye verilmişlerdi.¹²⁹ Malatya'da yaşanan bir olay, ürüne yabancı madde karıştırılmasının ne kadar ileri gittiğini gösteriyordu. Buna göre, bazı çiftçiler devlete teslim ettikleri ürünlerin içine önemli miktarda kum ve toprak karıştırmışlardı.¹³⁰ Aydın milletvekili Refet Alpman da, 1944 tarihli raporunda, "TMV'nin Tesellüm İşleri" başlığı altında, köylülerin vergi olarak teslim ettikleri hububata, kanunlarda belirtilen kabul edilebilir oranlardan çok daha fazla yabancı madde karıştırıldığını yazıyordu:

Hububat içinde bulunması kabul edilecek olan mevadî ecnebiyenin nispeti tahmin heyetlerince merkez kazasında % 6 ve diğer kazalarda % 10-12 olarak tespit olunmuştur. Halbuki bu sene Aydın vilayetinde buğday ve arpanın harmandan vasatı olarak % 20 mevadî ecnebiye ile mahlût olarak geldiği görülmüştür.¹³¹

Muhtara ve Ofis memurlarına rüşvet vermek ya da yakın akrabalık ilişkilerini kullanmak da hububat alımlarından ve vergiden kaçmak için köylülerin başvurduğu yollardan biriydi. Ofis çalışanlarının ve vergi memurlarının önemli bir bölümünün geçinmek için rüşvete eğilimli olmaları, vergiden kaçırma niyetinde olan köylünün işini kimi zaman kolaylaştırabiliyordu. Yukarıda anlatıldığı gibi, tahmin, ölçüm ve tahsilat işlerinde görev alan bazı memurlar, köylülerden para ve hububat alarak kaçakçılığa göz yumuyor, düşük tahminlerde bulunuyor ya da onların düşük beyannamelerine ses çıkarmıyordu. Kışlık gıda maddesinin temin edilmesi karşılığında köylülerle anlaşan vergi memurları vardı. Örneğin, Edirne'de bir ölçme memuru ve köy muhtarı köylülerden para ve hububat alarak vergi kaçakçılığına izin vermişlerdi.¹³² Eskişehir'de denetimlerde bulunan milletvekilleri, vergi kaçakçılığında köylülerle memurların el ele verdiklerini yazıyordu.¹³³ Önemli bir buğday üretim merkezi olan Afyon'dan da, Ofis çalışanlarının üreticilerle işbirliği yaparak ve rüşvet alarak düşük tahminlerde buldukları bildiriliyordu.¹³⁴

129 "Hububat Borcunu Ödemiyen 42 Köylü Mahkemeye Verildi", *Vatan* (16 Mart 1943).

130 "Malatya'daki Buğday Yolsuzluğu", *Tan* (26 Temmuz 1944).

131 Aydın Mebusu Gn. Refet Alpman'ın 22.11.1944 Tarihli İntihap Dairesi Raporu, BCA CHPK (490.1 / 622.43.1).

132 *Cumhuriyet* (24 Eylül 1943).

133 Seçim Yerlerinde Tetkikler Yapmış Olan Eskişehir Mebuslarının Tanzim Ettikleri 1943 Yılına Ait Rapor, BCA CHPK (490.1 / 652.169.1).

134 Afyon Mebusları Haydar Gerçel ve Mebrure Gönenç'in İntihap Daireleri Afyon'da 1942 Yılındaki Tahkikatlarına Dair Rapor, BCA CHPK (490.1 / 613.3.1).

Köylülerin bir başka direniş metodu, TMV'ye resmî yollardan açıkça itiraz etmektir. TMV tahminlerindeki yanlışlıklara dilekçe yazarak itiraz eden, hatta bunun için köylerinden il ve ilçe merkezlerine kadar gidip mal müdürü, defterdar ya da vali gibi yerel idarecilere kadar çıkarak itirazlarını dile getiren ve olumlu sonuç alan köylüler yok değildir.¹³⁵ Ayrıca, TMV oranlarının yanlış ve haksız olarak belirlendiğini düşünen kimi köylüler; TMV'nin uygulanması esnasında herhangi bir yanlışlığı ve itirazı incelemek üzere ihdas edilen Hakem Heyetleri'ne başvuruyordu. Örneğin, Beykoz ve Sarıyer köylüleri TMV oranının belirlenmesinde yanlışlık yapıldığını ileri sürerek Hakem Heyeti'ne başvurmuşlardı. Köylülerin iddiasına göre, vergi olarak yüzde 10 alınması gerekirken, kendilerinden talep edilen mahsul yüzde 40'ı buluyordu. Hakem Heyeti'ne başvuran köylüler bir sonuç alamamıştı; fakat belli ki seslerini bu sefer basına yansıtmışlardı. Zira *Tan* gazetesi, Beykoz ve Sarıyer köylülerinin TMV'nin uygulanmasında izlenen usulden şikâyetçi olduklarını bildiriyordu.¹³⁶

Köylüler kimi zaman CHP'ye ve Millet Meclisi'ne yazdıkları mektup ve dilekçelerle şikâyet ve taleplerini ortaya koyuyorlar ve haklarını arıyorlardı. Bu dilekçelerde, kimi köylüler yüzde 25'lik hububat alım oranının ve yüzde 10'luk TMV oranının yüksekliğinden şikâyet ediyordu. Kimileri de devlet görevlileri tarafından yapılan yanlışlıklar ya da adaletsizliklerden bahsediyordu. Bazı köylülerse, kendilerinden talep edilen miktarda hububata sahip olmadıklarını ya da kendilerinden talep edilen hububatı verdikleri takdirde ailelerinin veya köylülerin aç kalacağını iddia ediyorlardı.¹³⁷ Örneğin, Erzurum'un Metik köyünden Hüseyin ve arkadaşları, "Ofis'e teslim edilmesi gereken zahirenin tahmininde haksızlık yapıldığından";¹³⁸ Aşkale'nin Yumruviran köylüleri "yiyeceklerinin müsaderesiyle açıklıklarına sebebiyet verildiğinden" şikâyet ediyor;¹³⁹ Hudu köyünden Muharrem A. ise, "devlet pa-yı olarak toplanması öngörülen zahirenin kendilerinden alınmamasını" rica ediyordu.¹⁴⁰ Hınıs'ın bir köyünden Mustafa adlı bir köylü ise Ofis'e teslim etmek mecburiyetinde buldukları zahire hakkında daha önce sundukları dileklerin dikkate alınmasını istiyordu.¹⁴¹ Malatya'nın Birit ve Mermere köyü halkı adına muhtar Mehmet I. ise, Ofis'e teslim edilmesi gereken hisse-

135 Ali Rauf, "Taşra Halkı ve Mahalli İdareler Mekanizması", *Tan* (11 Ocak 1944).

136 "Beykoz ve Sarıyer Halkının Dilekleri", *Tan* (25 Eylül 1945).

137 TBMM Yıllık (1 Teşrinisani 1941-31 Teşrinievvel 1942) (Ankara: TBMM Matbaası, 1943), s. 257-332.

138 A.g.e., s. 321.

139 A.g.e., s. 310.

140 A.g.e., s. 322.

141 A.g.e., s. 331.

nin alınmaması gerektiğini, aksi taktirde köylünün aç kalacağını öne sürüyordu.¹⁴² Elazığ'ın Yaruşağı köyünden Ahmet Y. ve arkadaşları, subaşlarının yaptığı tahminlerin yanlışlığından şikâyet ediyorlardı.¹⁴³ Muş'un Tendürek köyünden Mecit adlı bir köylü, Ofis'e teslim etmekle yükümlü tutuldukları miktardaki zahirenin ellerinde bulunmadığını belirtiyordu.¹⁴⁴ Ülkenin Batı ve Orta bölgelerinden de benzer şikâyet ve talepler geliyordu. Kütahya'nın Kestel köyünden Memet Ö., Ofis'e teslim edilmesi gereken zahirenin fazla tahmin edildiğinden şikâyet ediyordu.¹⁴⁵ Ankara'nın Mirze köylüleri ise toplu olarak imzaladıkları dilekçelerinde, kendilerinden talep edilen tarımsal ürünlerin miktarının çok yüksek olmasından yakınıyorlardı.¹⁴⁶ Konya'nın Ahiviran nahiyesinden Osman D. adlı bir köylü, Ofis'e teslimi istenen zahirenin fazla tahmin edildiğinden şikâyet ediyordu.¹⁴⁷ Adana'nın Aslanlı köyünden Ali Ç. ve arkadaşları, Tokat'ın Barıska köyünden Abdullah K. ve arkadaşları ise, Ofis'in el koymak istediği zahire hakkında daha önce sundukları taleplerinin dikkate alınmasını istiyorlardı.¹⁴⁸

Direnişin etkisi

Sonuçta hükümetin hububat ürünlerini düşük fiyatla satın alma girişimleri ve TMV köylüler tarafından gündelik yaşamda yaygın bir itirazla karşılandı. Köylüler yükümlülüklerini pratikte daha düşük oranlara indirmeye çalıştılar. Bu süreçte her ne kadar jandarma baskısıyla ve kovuşturmalarla karşılaşsalar da, ürünlerini devlete vermekten kaçmaya çalıştılar. Köylülerin söz konusu davranışı, TMO'nun kapasite kısıtları yanında, devletin hedeflediği miktarda tarımsal ürüne el koymasını engelledi. Hububat alımlarının uygulamada başarılı olmadığına göstergelerinden biri, 1942 sonlarına doğru Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun hükümetin öngörülen miktarlarda alım yapamadığı yolundaki yakınmasıdır. Her ne kadar devletin hububat alımlarında yetersiz kaldığı yolundaki söylemin, sosyal harcamaları kısmak için bir bahane olarak tasarlanmış olma ihtimali olsa da, devletin hububat alımlarında ve vergi toplamakta büyük güçlüklerle karşılaştığı inkâr edilemez bir gerçektir. Başvekil Saraçoğlu şöyle diyordu:

142 A.g.e., s. 322.

143 A.g.e., s. 324.

144 A.g.e., s. 326.

145 A.g.e., s. 322.

146 A.g.e., s. 324.

147 A.g.e., s. 329.

148 A.g.e., s. 331.

Hububat hakkında yüzde 25 kararını alırken bu yüzden elimize geçecek hububatla hem orduyu hem büyük şehirleri hem de darlık mıntıklarının doyurduktan sonra her yerde tanzim şartları yapabilmek için elimize kafi hububat geçeceğini ümit ediyorduk. Çünkü istatistikler, Türkiye hububatını 7-8 milyon ton olarak gösteriyor ve biz de bu hesaptan elimize hiç değilse bir buçuk milyon ton hububat geçireceğimizi ümit ediyorduk. Halbuki evdeki pazar çarşıya uymadı. Ve neticede gördük ki, çiftçilerin hükümete borçlandığı rakam 600 bin tonu zor tutuyor. Bu iki rakam arasındaki fark, sadece istatistik rakamlarının mübalağalı tespit edilmiş olmasından neşet etmiyordu. Daha ziyade yine çiftçilerden intihap edilen subaşlarının pek tabii olarak çiftçiyi korumak arzularından ileri geliyordu.¹⁴⁹

O dönemde TMV'nin uygulanması üzerine bir araştırma yapan Suat Başar'ın verdiği rakamlar ise, köylünün TMV'nin önemli bir bölümünü vermediğine işaret etmektedir. Savaş yılları içinde, TMV Kanunu ile, 1943 mahsul yılı için 120 milyon TL, 1944 mahsul yılı için 124 milyon TL, 1945 mahsul yılı için 75 milyon TL olmak üzere toplam 319 milyon TL gelir elde edilmesi umulmuştur. Buna karşılık tahsilat, 1943 mali yılında 59,6 milyon TL, 1944 mali yılında 47,2 milyon TL, 1945 mali yılında 66,7 milyon TL olmak üzere 173,5 milyon TL olmuştur. Toplamda 319 milyon TL elde edilmesi öngörülürken, 173,5 milyon TL toplanabilmiştir.¹⁵⁰ 1943 mahsul yılının hava şartları ve ekim açısından tarımsal üretim için oldukça verimli geçmesine rağmen, devletin kayıtlarına geçen ürün çok az olmuştur. Başar'a göre bunun nedeni, "1943 yılında hububatta % 61, bakliyatı % 73,5 nispetinde bir hata ve kaçakçılık olmuş" olmasıdır.¹⁵¹

Beklenen ve Gerçekleşen Toprak Mahsulleri Vergisi Gelirleri

Yıllar	Beklenen gelir (TL)	Gerçekleşen gelir (TL)	Gerçekleşen gelirin beklenen gelire oran (%)
1943	120.000.000	59.600.000	49,60
1944	124.000.000	47.200.000	38,06
1945	75.000.000	66.700.000	88,93
Toplam	319.000.000	173.500.000	54,38

Kaynak: Suat Başar, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 7/1-4 (1945-1946), s. 100.

149 "Başvekil Şükrü Saraçoğlu Büyük Millet Meclisi'nde İşe Durumuza ve Alınan Tedbirlere Dair Bir Nutuk Söyledi", *Ayın Tarihi* 109 (1-31 İlkanun 1942), s. 35.

150 Suat Başar, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 7/1-4 (1945-1946), s. 100.

151 A.g.e., s. 101.

TMV, gerek köylülerin direnişi ve baskısı, gerekse verginin toplanmasındaki güçlükler nedeniyle, 1 Ocak 1946 tarihinde yürürlükten kaldırıldı.¹⁵² 1947 yılında ise, çok sayıda köylünün birikmiş vergi borçları veya vergi cezaları affedildi.¹⁵³ Kuşkusuz, savaş sonrası siyasi rekabet ortamı da bu süreçte rol oynadı. Demokrat Parti'nin savaş yıllarında oluşan toplumsal tepkilerden beslenmesi, özellikle TMV'nin bu tepkileri doğuran temel uygulamalardan biri olması, TMV gibi uygulamaların muhalefet tarafından sık sık gündeme getirilmesi, verginin ilga edilmesinde ve ilgili borç ve cezaların affında etkili oldu. Kuşkusuz köylülerin vergi karşısında siyasi elitlere kadar yansıyan hoşnutsuzluk, tepki ve direnişleri olmasa, bu konu üzerinden bir muhalefet ortaya çıkamazdı. Bu anlamda, verginin ilga edilmesindeki en temel toplumsal dinamik, savaş yılları boyunca köylülerin vergiye karşı direnci oldu. Öte yandan, verginin toplanmasında maliye ve TMO teşkilatlarının zayıflığı da verginin etkinliğini azaltmıştı. Son olarak, savaş sonrasında hükümetin savaş yıllarındaki olağanüstü askerî ve idari harcamalarının ve kentlerde aynı olarak yapılan işe yardımlarının azalması da muhtemelen vergiye duyulan ihtiyacı azaltmıştı.

Bir değerlendirme

Savaş yıllarının ekonomik gelişmeleri köylülerin yaşam koşullarını olumsuz etkiledi. Büyük bir ordunun ve kentlerin işesi yanında artan bütçe harcamalarını karşılamak için uygulanan düşük fiyatlarla zorunlu hububat alımları ve TMV özellikle küçük toprak sahibi köylüler için büyük bir külfet teşkil etti. *Varlık Vergisi Faciası* adlı kitabıyla Varlık Vergisi'ne ilk kez dikkat çeken Faik Ökte'nin vurguladığı gibi, köylünün yükü Varlık Vergisi mükelleflerinin yükünden hafif olmadı.¹⁵⁴ TMO'nun yürüttüğü hububat alımlarında ve TMV'nin tarh, tahakkuk ve tahsilatında büyük sorunlar ortaya çıktı. TMO'nun donanımsızlığı ve köylülerin mahsullerini düşük fiyata devlete satmaktan ve TMV'yi ödemekten kaçmaları sonucu gerek satın alınan mahsul miktarları gerekse toplanan vergiler hedeflenen miktarların büyük oranda gerisinde kaldı.

Hükümetin kaynak yaratma konusundaki karşılaştığı bu sorunlar başka sorunları beraberinde getirdi. Köylülerin vergiden kaçma konusundaki ısrar-

152 "Toprak Mahsulleri Vergisinin Kaldırılması Hakkında Kanun", Tarih: 23/01/1946, Kanun No: 4840. RG, no: 6216, (26 Ocak 1946), s. 10021-10022.

153 "Toprak Mahsulleri Vergisi Anıklarının Silinmesi Hakkında Kanun", Tarih: 21/05/1947, Kanun No: 5050, RG, no: 6616 (27.05. 1947), s. 12354.

154 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951), s. 36.

rı ve direnişi, her ne kadar siyasi eylemler olarak tasarlanmış olmasa da, kendi spesifik boyutlarını ve niyetlerini aşarak niyetlenmemiş makro siyasi sonuçlara yol açtı. CHP iktidarı, savaş yıllarında kentlerde artan yoksulluğu ve sosyal problemleri hafifleterek toplumsal dengeleri ve meşruiyetini korumak için uygulamaya koyduğu sosyal yardım ve iase tedbirleri için ihtiyaç duyduğu tarımsal kaynaklardan önemli ölçüde mahrum kaldı. Artan bütçe masraflarının karşılanması için sık sık para basma yoluna gidilmesi ise savaş yıllarında emisyon hacminin beşe katlanmasına yol açarak, kitleleri CHP'den iyice uzaklaştıran hayat pahalılığını tetikledi. Dolayısıyla, yaşananlar sadece köylüleri CHP'den yabancılaştırmakla kalmadı; gıda sorunları etkili bir biçimde çözülemeyen kentliler arasında da hükümete yönelik tepkileri arttı.

Savaş sonrası Demokrat Parti (DP) muhalefetinin toplumsal tabanı bu dönemde CHP'ye karşı kabaran tepkilerden beslendi. Savaş yıllarında hükümetin politikalarından mağdur olan köylüler DP'yi desteklediler. Savaş süresince ve savaş sonrasında, TMV'yi tamamen ya da kısmen ödeyemeyen ve devlete borçlanan pek çok köylü Millet Meclisi'ne yazdıkları dilekçelerle borçlarının affını, taksitlendirilmesini ya da aynı ödeme yerine nakdi ödeme imkânı verilmesini, vergiyle ilgili cezaların affını istedi. Bazıları taleplerine olumlu yanıt alırken; olumlu yanıt alamayanlar çok partili sisteme geçilir geçilmez çareyi DP'yi aktif olarak desteklemekte bulacaklardı. Örneğin, *Demokrat İzmir*'in 6 Ocak 1947 tarihli haberine göre, Sivas'ta 1943-44 yıllarına ait vergi borçlarını ödemelerinin mümkün olmadığından bahseden ve borçlarının affını talep eden 150 köylü, CHP'den olumlu bir yanıt alamayınca DP'ye yazılmıştı.¹⁵⁵ Ayrıca, köylülerin savaş yıllarında hububat alımları ve TMV yüzünden yaşadıkları sıkıntılar, DP'li politikacıların CHP'yi köylülerin düşmanı gibi gösteren muhalif söylemi için önemli bir malzeme teşkil edecekti. DP'li politikacılar savaş yıllarında zorunlu hububat alımlarını, köylüye yüklenen vergileri, bürokratların ve jandarmanın keyfi uygulamalarını ve baskısını, camilerin depo olarak kullanılmasını ve gıda darlığını CHP'ye karşı yaptıkları eleştirilerde ve seçim propagandalarında sürekli dile getireceklerdi.

Son olarak, devletin hububat alımlarının ve tarımsal vergilendirme politikasının pratikleri erken Cumhuriyet devletinin gücünü görmek için bir tür turnusol kâğıdı oldu. Hububat alımları ve tarımsal vergilendirme sürecinde, devletin teşkilatlanma, organizasyon, kapasite sorunları ve gerekli donanım, altyapı ve personelden mahrumiyeti daha net bir şekilde ortaya çıktı. Migdal'ın, vergilerden beklenen gelir miktarıyla gerçekleşen gelirin oranı-

155 *Demokrat İzmir* (6 Ocak 1947).

nın devletin gerçek gücünü yansıtacağı yolundaki düşüncesi dikkate alınır-
sa, toplanması öngörülen TMV'nin sadece yaklaşık yarısının toplanabilme-
si, erken Cumhuriyet devletinin ekonomik yaşama müdahalesinin sınırları-
na işaret etmektedir.¹⁵⁶

156 Migdal'e göre, devletin tahsil etmeyi başardığı vergi miktarının tahakkuk eden vergi miktarına oranı devletin görece politik kapasitesinin önemli bir göstergesidir. Migdal'e göre bu oranın 1'den düşük olması devletin topluma nüfuz etme bakımından güçsüzlüğüne işaret eder. TMV uygulamasını Migdal'in bu formülüne uyarırsak, toplanan TMV miktarı'nın (173.5) toplanması öngörülen mik-
tara (319) oranı 0.54 gibi bir hayli düşük bir rakamdır. Kuşkusuz, devletin toplumla ilişkilerini bu tür hesaplamayla tahlil etmek kısmî bir açıklayıcılığa sahiptir; sadece bir ipucu niteliğindedir. Bkz. Joel S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World* (Princeton: Princeton University Press, 1988), s. 279-286.

